

Kültür Devriminden “Büyük Terör” e: Çön Taş’taki Siyasi Katliam

From the Cultural Revolution to the “Great Purge”: Political Massacre in Chong-Tash

Hikmet ÖKSÜZ* - Badegül CAN EMİR**

Öz

Sovyetler Birliği tarihinde 1937-1938 yılları İosif Stalin rejimi ve beraberinde gelen bir karalama politikasının eşlik ettiği “Büyük Terör” yıllarına denk düşer. “Büyük Terör”, kendi ideolojik fikirlerini yerleştirmek isteyen sosyalist iktidarın meşruiyetini pekiştirme, siyasi muhalifleri ortadan kaldırma, kültür devrimini ve sosyo-ekonomik yenilikleri kabul ettirme ve bu yeniliklerin başarısız sonuçlarını ört bas etme gayesiyle tüm ülkede sözde karşı devrimci faaliyetlerin önüne geçmek için yürüttüğü bir baskı politikasıdır. Baskı, 1937-1938 yıllarında zirveye ulaşır ve ibre, milliyetçi kabul edilen, Sovyet ideolojisini benimsemiş pek çok devlet adamı, aydın, ideolog, asker ve sıradan halka kadar Sovyetlerin söz konusu tarihsel sürecine tanıklık eden tüm sosyal gruplara çevrilir. “Büyük Terör”, 00447 numaralı emir çerçevesinde “Önceden Kulak I Olarak Fışlenmişlerin, Ağır Suçluların ve Diğer Anti-Sovyet Yanlılarının Cezaya Çarptırılmaları Operasyonu Hakkında” adlı emirle SSCB Cumhuriyetlerin tüm bölgelerine olduğu gibi Kırgızistan’a da uzanır. Şair, yazar, gazeteci, din adamı, ideolog, siyasetçi ve eğitim görmüş her sınıftan insan baskıdan nasibini alır. Özellikle Kırgızistan’a sosyalist milli bir devlet kimliği kazandırmaya çalışan nitelikli 137 aydın; Türkçü, Turancı, İslamcı, halk düşmanı ve ajan nitelemesiyle öldürülür. Bu insanların kimlikleri ve akıbetleri ancak yıllar sonra, Bişkek’in 20 kilometre güneydoğusundaki Çön Taş tepesinde toplu bir mezarın bulunmasıyla ortaya çıkar.

Çalışmada “Büyük Terör”ün nedenleri, hedefleri ve bu olayı tetikleyen itici güçler incelenmiş; planlı bir eylem olarak devlet tarafından maksatlı ve katı bir şekilde yürütülen “Büyük Terör”ün Kırgızistan’a nasıl uzandığı, Çön Taş’taki siyasi katliamı nasıl beslediği ele alınmıştır. Yazılı dokümanların analizi yoluyla ulaşılan bulgu ve yorumlamalar ekseninde “Büyük Terör”ün arka planı ve Çön Taş katliamını hazırlayan sosyo-kültürel zemin değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: “Büyük Terör”, İosif Stalin, Kırgızistan, Çön Taş

Abstract

In the history of the Soviet Union, the years 1937-1938 coincide with the years of the “Great Purge” (Большой террор), accompanied by Joseph Stalin’s regime and the defamation campaigns that came along with it. The “Great Purge” was a repression campaign carried out by the socialist government seeking to embed its ideology, and aimed supposedly at thwarting all counter-revolutionary activity in the country by consolidating its legitimacy, eliminating political adversaries, imposing a cultural revolution

Makale Geliş Tarihi: 31.05.2020. Makale Kabul Tarihi: 17.08.2020.

* Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
E-mail: h.oksuz@ktu.edu.tr; ORCID İD: 0000-0002-3957-9174.

** Doç. Dr. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü,
E-mail: canbadegul@gmail.com; ORCID İD: 0000-0003-1046-1188.

1 Sovyet terminolojisinde büyük toprak ve çiftlikleri olan zengin kişileri ifade etmek için kullanılan bir terimdir.

Gaz

Akademik
Bakış

279

Cilt 14
Sayı 27
Kış 2020

and socio-economic reforms, and concealing the failures of said reforms. In 1937-1938, the repression peaked and engulfed all social groups that had witnessed the relevant Soviet historical process, including many political leaders, intellectuals, ideologues, soldiers and common folk who were deemed nationalists and had adopted the Soviet ideology. The "Great Purge" extended to Kyrgyzstan just as it did to all territories of the USSR Republics, pursuant to NKVD Order No. 00447 "About repression of former kulaks, criminals, and other anti-Soviet elements". Poets, writers, journalists, clerics, ideologues, politicians, and educated people of all classes got their share of repression. 137 proficient intellectuals working to facilitate a socialist nationalist identity specifically for Kyrgyzstan were murdered as Turkists, Turanists, Islamists, public enemies, and spies. The identities and fates of these people were only uncovered years later with the discovery of a mass grave on Chong-Tash hill, 20 kilometers southeast of Bishkek.

The study examines the causes and aims of the "Great Purge", as well as the driving forces that triggered this event, and considers how the "Great Purge", carried out deliberately and decisively by the government as a planned act, extended to Kyrgyzstan and fostered the political massacre in Chong-Tash. The background of the "Great Purge" and the socio-cultural groundwork, which prepared the Chong-Tash massacre, have been evaluated in relation to findings and explications reached through an analysis of written documents.

Key Words: "Great Purge", Joseph Stalin, USSR, Kyrgyzstan, Chong-Tash

Giriş

Sovyet Tarihi'nde Stalin dönemine denk gelen 1930-1950'li yıllar arasında Rusya'da sürdürülen baskıya "Repressiya" adı verilir. Sürecin 1937-1938 yıllarına denk düşen ve daha çok aydın kesimi hedef alan ayağı, Rusya tarihinde "Büyük Temizlik", "Yejovşçina" veya "Büyük Terör" adlarıyla anılır. "Büyük Terör", İosif Stalin'in kişisel olarak güçlenme ve kamusal süreçleri kontrol altında tutma yöntemlerinden biridir ve tüm Sovyetler Birliğini, tüm ulus ve sosyal grupları kapsar.² Rusya tarihindeki trajik olaylardan biri olan ve bir çığ gibi büyüyen Sovyetler Birliğini kuşatan "Büyük Terör"ün kökleri ise İ. Stalin'in kültür devrimine dayanır. Kültür devrimiyle iktidar, kültürün politize edilmesinin temellerini atar. Bu yolla, herkesin aynı ideolojik çatı altında birleştirilmesi hedeflenmektedir. İktidarın başat amacı, koyduğu hedefleri gerçekleştirebilmek için Sovyet nüfusunu mobilize etmektir.³ Bu noktada Sovyet Rusya'da kültürün ayrılmaz bir parçası ve sosyalist ideolojinin aktarıcısı olacak olan aydınların, siyasetçilerin, toplum önündeki her bir kişinin tutumu son derece önemlidir. Bu nedenle İ. Stalin bu grupları kontrol altında tutmak ister. Proleter temeller üzerinde yükselecek olan Totaliter Sovyet devletinin siyasetinin bir parçası olarak kitlesel baskılarda dostları ve düşmanları belirlemek için sübjektif ölçütler belirlenir; önceden belirlenmiş emirlere göre Troçkistler, Zinovyciler, Buharinliler, Rıkovitler, burjuva milliyetçileri, Menşevikler, sosyal devrimciler, casuslar, kaçak kulaklar vb. halkın karşısına düşman sıfatıyla çıkarılır. Bu yönüyle "Büyük Terör" yeni bir toplum ve yeni bir birey inşa etmenin temel aracıdır. Bu

2 O. S. Gonçarova, "Strel'bitskiy Semen Dementyevič-jertva političeskih repressiy 1937 goda", *Političeskiye repressii i soprotivleniye nesvobode. Materialı vsersoysskiy naučnoy konferentsii*, Sıktıvkar 2009, s. 51.

3 Hanife Saraç, *Sovyet Propaganda Dili*, Değişim Yayınları, İstanbul 2019, s. 59.

kitlesel baskıyla eski toplum düzeni sadece yenilmekle kalmaz, aynı zamanda “son doğum lekelerine” kadar tamamen yok edilir.⁴ Zira “Büyük Terör”ün kitlesel baskı dalgası, yalnızca Komünist Parti üyelerini değil, zamanla sıradan vatandaşları da hedef alır. 1937’nin ikinci yarısında terör, Sovyet nüfusunun geniş kitlelerine yayılmaya başlar ve o andan itibaren bu terör artık “Büyük Terör”dür. 1937-1938 yılları, “Büyük Terör”ün siyasi ve ideolojik bir kampanyaya dönüştüğü yılların özünü teşkil eder.⁵ 1937-1938 “Büyük Terör”ü, Yönetici Partinin Genel Kurulu’nda 1936 tarihinde onaylanır. Sözde halk düşmanlarını yıpratma, burjuva ideolojisiyle savaşıma ihtiyacıyla çıkardıkları emir oldukça geniş çaplıdır ve ulusal cumhuriyetlerde de muhalefeti hedef alır.⁶

“Büyük Terör”ün 00447 numaralı emir çerçevesinde yürütülen operasyonuyla, “Önceden Kulak Olarak Fişlenmişlerin, Ağır Suçluların ve Diğer Anti-Sovyet Yanlılarının Cezaya Çarptırılmaları Operasyonu Hakkında”, bastırılan “kulaklar, suçlular ve diğer anti-Sovyet unsurlar” iki kategoriye ayrılarak cezalandırılır. Yargılama için Troyka⁷ adı verilen mahkemeler kurulur. İlk kategoriye alınanlar en azılı düşmanlar olarak kabul edilip derhal tutuklanarak göstermelik yargılamalardan sonra kurşuna dizilir. İkinci kategoride kabul edilenler ise 8 ila 10 yıl süreyle hapse mahkûm edilir. Birinci ve ikinci kategoridekilerin bir şekilde temasta olduğu aile üyeleri, arkadaşları, komşuları, iş arkadaşları da şüpheli olarak çeşitli baskılara maruz kalır.⁸ Tutuklamalar, hapishane ve kamp cezaları, infazlar istatistiklerine bakıldığında Ağustos 1937’den Kasım 1938’e kadar her iki operasyonla yaklaşık 1.114.110 kişi tutuklanır, 1.102.910 kişi ise hüküm giyer. İdam edilenlerin sayısı yaklaşık 633.955’dir. 485.626 kişi de kamp-lara ve hapishanelere gönderilir.⁹ “Büyük Terör” yıllarında 1,5 milyondan fazla kişi tutuklanır ve bunun yaklaşık olarak 700 bini kurşuna dizilir. Tutuklularla

4 Aleksey F. Stepanov, “‘Bolşoy terror’ 1937-1938 gg.: problemi izuçeniya”, *Problemi istorii massovih političeskih repressiy v SSSR. K 70-letiyu Vsesoyuznoy perepisi naseleniya 1939 goda: materialı VI Mejdunarodnoy naučnoy konferentsii*, İzd.Ekoinvest, Krasnodar 2010, s. 108.

5 Oleg Hlevnyuk, *Stalin. İzn’ odnogo vojdyä*, İzd. AST, Moskva 2015, s. 210; Mark Yunge, Polf Binner, *Kak terror stal ‘bol’şim’*, *Sekretnyy prikaz № 00447 i tehnologiya yego ispolneniya*, AIRO- XX, Moskva 2003, s. 266.

6 Leyla Derviş, Symbat Esenkan Kyzy, “Kırgızistan’da Siyasi Katliam (1937-1938)”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 23, 2019, s. 172.

7 Troyka, Sovyetlerin basitleştirilmiş, hızlı soruşturmaların ardından, halka açık adil bir yargılama olmadan Halk İçleri Komiserliğinden üç kişi tarafından ceza verilen mahkeme dışı/yargısız organıdır. Troykalar cezalarını kapalı kapılar altında, saniğe hiçbir savunma müfettişi vermeden önceden hazırlanan belgeler ve raporlar temelinde gerçekleştirirler. Bkz. Yunge, Binner, *a.g.e.*, s. 27, 31.

8 Vadim Rakaçev, “Massoviyé političeskiye repressii 1930-h gg. İ ih vliyaniye na çislennost’ i strukturu narodonaseleniya Kubani i Stavropolya”, *Obščestvo i pravo*, 3/40, 2012, s. 55-56; Ayrıca bkz. S. A. Kropaçev, “‘Bol’şoy terror’i yego jertvi v zerkale sovetzkoy propagandı 1937-1938 godov”, *Problemi istorii massovih političeskih repressiy v SSSR. K 70-letiyu Vsesoyuznoy perepisi naseleniya 1939 goda: materialı VI Mejdunarodnoy naučnoy konferentsii*, İzd. Ekoinvest, Krasnodar 2010, s. 323.

9 Yunge, Binner, *a.g.e.*, s. 217.

Gazi

Akademik
Bakış

281

Cilt 14
Sayı 27
Kış 2020

birlikte akrabalarının kaderi de değişir. Gerçek dışı suçlamalarla, birçok etkin politikacı ve asker, tanınmış kültür ve bilim insanı ve ülkenin yüz binlerce sıradan vatandaşı baskı altına alınır.¹⁰ Ülkenin tüm bölgelerinde istisnasız toplu tutuklamalar ve infazlar yapılır. Sovyet halklarının tarihsel belleğinde yıllarca kalacak bir korku atmosferi yaratılır. Salınan bu korku, insanları Sovyetlerin istediği itaat içinde tutar. Stalin baskı rejimiyle ülkenin önde gelen elitleri arasında sıkı bir dizgin tutar, her türlü muhalefeti ortadan kaldırır. NKVD (İçişleri Halk Komiserliği), Temmuz 1937'den Kasım 1938'e kadar sosyal olarak tehlikeli unsurlara, sözde ulusal birliklere karşı büyük çaplı operasyonlar gerçekleştirebilir. Tutuklama için belirleyici faktörler; sınıf, siyasi ve sosyal arka plan veya köken gibi unsurlardır.¹¹

1937-1938 yıllarında baskının geniş çaplı genişlemesi politikasındaki dönüm noktası, Şubat - Mart 1937'de Tüm Birlik Bolşevikler Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin genel kurul kararıdır. Stalin liderliğindeki Politbüro, NKVD'nin kitlesel baskı operasyonları için emirleri dikkate alır ve onaylar, yeni baskı alanlarının seçimini belirler ve NKVD'nin bölgesel, il ve Cumhuriyet bölümlerinin başkanlarının faaliyetlerini düzenler.¹² Yerel parti organları, kendilerine sağlanan faaliyet alanını, bölgeye bağlı olarak tamamen özel baskılarla 00447 numaralı emir çerçevesinde kullanırlar.¹³ Emrin uygulandığı bölgelerden biri de Kırgızistan'dır. Kırgızistan'daki aydınlar, milli direnişi ve dine dayalı yönetim şeklini savunacak kimseyi bırakmamak gayesiyle mevcut sosyo-politik sisteme ve ekonomik sisteme sadakatsizlikle, Troçkistlerle ve sağcılarla bir olmakla, 'Pan İslamizm', 'Pan Türkizm', 'Halk düşmanı', 'Sosyal Turancı' ve 'Milliyetçi' olmakla suçlanmışlardır.¹⁴

Okuyucu için rehber olarak hizmet edecek olan bu çalışma, nitel araştırma yöntemiyle inşa edilmiştir ve yazılı dokümanların analizi yoluyla, tarihsel eleştirinin kaynakları etrafında ilerleyecektir. Bu düzlemde çalışma Sovyetler Birliğinde Temmuz 1937 ile Kasım 1938 tarihleri arasındaki baskıyı, 00447 numaralı emrin doğuşu, hedefleri, yürütülmesi; bu emrin Kırgızistan özelinde Çön Taş katliamını nasıl beslediği ve Çön Taş katliamını hazırlayan sosyo-kültürel zemini kapsamaktadır.

Kültür Devrimi'nden "Büyük Terör"e Uzanan Nedenler

Sovyetler Birliğinde 20.yüzyılın 30'lu yıllarına damga vuran "Büyük Terör"ün arka planında pek çok nedenden söz edilebilir. Bunlar arasında en belirgin

10 № 00447 emir uyarınca baskıya maruz kalınan koşullarla ilgili bkz *A.g.e.*, s. 153-154.

11 B. D. Abdırhmanov, "İz istorii 'Natsional'nih operatsiy' NKVD 1937-1938 gg. V Kirgizii. Repressii v otnoşenii etniçeskih Men'sinstv", *Vestnik Kalmutskogo universiteta*, 34/2, 2017, s. 7.

12 V. N. Haustov, V.P.Naumov i N.S. Plotnikova (Sost.), *Lubyanka, Stalin i Glavnoye upravleniye gosbezopasnosti NKVD 1937-1938*, MFD, Moskva 2004, s. 6.

13 Bkz. Yunge, Binner, *a.g.e.*, s. 10.

14 Khalida Devrişeva, "Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Tarihinin Bazı Meseleleri", *SUTAD*, 39, 2016, s. 195.

Görüş

Akademik
Bakış

282

Cilt 14
Sayı 27
Kış 2020

olanlardan biri tek tip Sovyet insanı yaratma gayesidir.¹⁵ Sovyet insanını istendiği gibi şekillendirme sürecinde, 20. yüzyılın başlarında, Proleter temeller üzerinde yükselecek olan Sosyalist ideolojiyi iletmenin yolu kültürel devrimden geçmektedir. 1920-1930’lu yıllarda SSCB’de toplumun manevi ve kültür hayatında gerçekleştirilen değişiklikleri içeren Kültür Devrimi, halkı yeniden eğitmeyi, Halkta Komünist bilinci yerleştirmeyi ve Sovyetleştirmeyi, tarihi gelenekler ve kültürel mirastan koparmayı, kültürü Bolşevikleştirmeyi ister. Kültür devrimi partinin kontrolü altında işçi ve köylüler arasında okuma yazma bilmezliği ortadan kaldırma, sosyalist halk eğitimi sistemini kurma, sosyalist aydınlar oluşturma gayreti gösterir.¹⁶ Kültür Devrimi’nin amaçları içerisinde, Sovyet Rusya’da kültür politikasının bir gereği olarak aykırı davranışlar sergileyen herkes baskı altına alınır. Konuya buradan yaklaşıldığında “Büyük Terör”ün kaynağının V. Lenin’in Komünist olmayan tüm muhaliflere siyasal terör uygulama ilkesine uzandığı söylenebilir. Dolayısıyla “Büyük Terör”, Leninist fikrin geliştirilmiş uzantısıdır. “Büyük Terör”ü başlatmakta İ. Stalin’in şahsi amacı ise Komünist düzeni kendi denetimine rakip olabilecek potansiyel bütün unsurlardan temizlemektir.¹⁷ Sovyet Patriği Leonard Şapiro’ya göre, devrimi yapan ve İç Savaşı kazanan İ. Stalin’in ana hedefi, devrimi yapan ve iç savaşı kazananları yok ederek “partiyi tamamen yenilemek” ve gazileri/tecrübelileri ona her şeyiyle minnettar olan insanlarla değiştirerek Stalinist üst devrimi gerçekleştirmektir. L. Şapiro buradan “Büyük Terör” için üç ana sonuca ulaşır: Birincisi “Büyük Terör”ün önleyici sonucudur. İ. Stalin’in olası tüm rakiplerinin ortadan kaldırılması hedeflenir. İkinci “Büyük Terör”ün yaratıcı sonucudur; hayatlarını ve kaderlerini İ. Stalin’in iradesine koşulsuz bağladığı bilinen, İ. Stalin’e minnettar insanlarla ülkenin seçkin kişilerini belirlemektir. Üçüncü ve belki de en önemli sonucu, parti saflarında ve ötesinde terörün başarılı ve kalıcı olarak çöktürülmesidir.¹⁸

İ. Stalin’in 1937’de uzun süredir üzerinde düşünmekte olduğu parti kadrolarına yönelik temizlik hareketlerini başlatmaya iten nedenlerden biri de, hiç kuşkusuz, kendine yeni bir tarihsel mazeret sağlama ihtiyacıdır. Bütün bir tarihsel dönemi kayıtlardan silmek, buna tanıklık etmiş olanlardan ve o kahramanlık yıllarında kimin ne yaptığını bilenlerden kurtulmak ve böylece köylerdeki başarısızlığı, NEP (Yeni Ekonomi Politikası)’i unutturmak niyetindedir. Bu anlamda 9 Eylül 1937’de Nikolay Yejev’un¹⁹, bölgelerden siyasi durum hakkın-

15 Devrisheva, a.g.m., s. 196.

16 Zuhra Altımişova, “Kırgızistan’da İlk Milli Gazetenin Tarihçesi (1924-1940)”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 29, 2013, s. 77-78.

17 Robin Milner, Gulland ve Nikolay Dejevski, *Rusya ve Sovyetler Birliği Tarihi*, (çev. Metin Çulhaoğlu), 8. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul 1993, s. 173.

18 Stepanov, a.g.m., s. 99.

19 N. Yejev, Büyük Temizlik sırasında NKVD’nin en yetkili ismidir ve uyguladığı tasfiyeler de onun adıyla, Yejev’çine diye anılır. Bu süreçte Yejev “düşmanlara” karşı mücadelenin yoğunlaştırılmasını talep eden ve terörün acil hedeflerini belirten İ. Stalin’i memnun etmek

Gazi

Akademik
Bakış

283

Cilt 14
Sayı 27
Kış 2020

da aldığı raporlara dayanarak Kulak Operasyonu'nun ilk ayı üzerine İ. Stalin'e iletildiği rapor dikkate değerdir. Bu raporda N. Yejev operasyonun "maksatlı" olduğuna ve suçlulardan arındırıldığı için köyün toparlandığına dikkat çeker.²⁰ Ayrıca bahsi geçen kitlesel baskının bir nedeni de sosyalist modernleşmeden kaynaklanan sıkıntıları ört bas etmektir. Zorla modernizasyon, Sovyet ekonomisinin yapısını kökten değiştirerek kırsal nüfusa bağlı olarak kentsel nüfusta hızlı bir artışa neden olur. Yüz binlerce genç işçinin, mühendisin ve çalışanın yeni yaşam koşullarına ve mesleki faaliyetlere psikolojik olarak uyarlanması, modernizasyonun gerisinde kalır. Sürece hazırlıksız olan parti üyelerinin niceliksel göstergeler için yarışması, üretim kalitesine yeterince dikkat etmemesi ve planlanan ekonomi yönetimi uygulamalarının kusurları nedeniyle süreç daha da kötüleşir. Bütün bu koşullar, Sovyet ekonomisinin tüm sektörlerinde düşük kalitede üretime, genel gider maliyetlerine neden olur ve kitlesel baskının ön koşulu haline alır.²¹ Dolayısıyla İ. Stalin'in parti kadrolarından başlayarak uyguladığı bu temizlik hareketi, kanunsuzluklar yaptığının bilincinde olan bir yönetimin bu tarihsel dönemi unutturma, ona tanıklık edenlerden kurtulma isteğidir. Böylece kendine özgü bir sistem oluşturacaktır.²² Nitekim Sovyetler'in o dönem iç ve dış siyaseti bu durumu açıkça izah eder. Sovyetler Birliğinde 1930'lu yılların bakıldığında olumsuz ulusal ve uluslararası bir tablo göze çarpar. Batı'da Alman askeri gücü yeniden canlanır ve İspanya'daki ilk çatışma Sovyetler'e başarı getirmez; Batı'dan gelen tehlikeyi açıkça işaret eder. Uzakdoğu'da Japonya savaş makinası Çin'de güçlü saldırı başlatır. Böylece, olası bir savaşın iki cephesi açıkça şekillenir. Sovyetler için ülke içindeki durum da dış siyasetten daha parlak değildir. Ekonomik kalkınma planları sürekli hayal kırıklığına uğratar. 1936 yılında mahsul yetmezliğiyle kıtlık yaşanır, halkın maddi durumu hızla kötüleşir. Sovyet iktidarı buradan bir çıkış yolu ararken rota yine hükümet mekanizması olarak şiddete çevrilir. İ. Stalin ve çevresi insanların dikkatini krizin gerçek suçlularından, yani kendilerinden saptırarak şiddeti araç olarak kullanır.²³ Böylece toplumun zorla modernizasyonunun eksikliklerinin ve yanlış hesaplamalarının atfedilebileceği bir sözde "düşman imajı" toplumda geliştirilir.²⁴

Görüş

Akademik
Bakış

284

Cilt 14
Sayı 27
Kış 2020

için çabalar. Çabaları için 1937-1938'de NKVD ve kişisel olarak N. Yejev için düzenlenen yoğun bir övgü kampanyasıyla ödüllendirilir. N. Yejev olası tüm ödülleri ve rütbeleri alır, aynı anda birkaç önemli parti ve hükümet görevinde bulunur. Şehirler, işletmeler, kolektif çiftliklere adı verilir. Ancak, operasyonlar tamamlandığında N. Yejev da tutuklanır, NKVD'deki efsanevi "karşı-devrimci örgüt" ün lideri olarak vurulur. N. Yejev yaşananlar için seçilen günah keçilerinden biridir. Bkz. Hlevnyuk, *a.g.e.*, s. 214, 217.

20 Mark Yunge, Gennadi Boryugov, Rolf Binner, *Vertikal' bol'şogo terrora: istoriya operatsii po prikazu NKVD. № 00447*, Noviy hronograf, Moskva 2008, s. 136.

21 Sergey Minakov, *1937 zagovor bul! (1937 Bol'şoy terror)*, Yauza-Eksmo, Moskva 2010, s.290.

22 Moshe Lewin, *Sovyet Yüzyılı, İletişim Yayınları*, (çev. Renan Akman), İstanbul 2008, s.130.

23 Haustov vd., *a.g.e.*, s. 5

24 Gonçorova, *a.g.m.*, s. 51-53.

Kültür Devrimi ve “Büyük Terör”

Vladimir Lenin’den sonra Komünist Parti, kendi içinde İ. Stalin’in önder, Nikolay Buharin’in de ideolog olduğu partinin Merkez Komitesiyle Politbüro tarafı, Troçkistlerin olduğu Sol muhalefet tarafı olarak iki kısımdan oluşur. İ. Stalin, sol muhalefeti Komünist Parti’yi bölmekle suçlayarak bir temizlik hareketi başlatır.²⁵ 1926 yılında gerçekleştirilen XV. Parti Kongresinde iç muhalefeti ağır bir dille eleştiren İ. Stalin, parti içindeki anlaşmazlıkların katlanılmaz boyutlara ulaştığı gerekçesiyle muhalif liderleri cezalandırma kararı alır. Sovyet sisteminin geleceği için tehlike arz eden L. Troçki, Grigori Zinovyev ve Lev Kamenev görevlerinden alınarak partideki konumlarını yitirirler. L. Troçki, 1929 yılında Sovyetler Birliği’nden sürülür.²⁶ Troçkistlerin hapiste olması nedeniyle karşıdevrim faaliyetlerinin artacağını düşünen İ. Stalin, N. Yejov’a yargılamalar için emir verir. Ağustos 1936’da karşıdevrimcilerin (eski muhalefet liderlerinin) yargılandığı ilk Moskova açık davası yapılır. Mahkemeler basın mensuplarına da açık şekilde 5 gün içinde sonuçlanır. 16’lar adı verilen bu davada, 24 Ağustos’ta sözde “Troçkist-Zinovyevci Terörist Merkezi”nden G. Zinovyev ve L. Kamenev başta olmak üzere on altı sanığın hepsi karar gereği “terörist” ve “casus” ilan edilerek kurşuna dizilir.²⁷ Bu duruşmadan kısa bir süre sonra Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi sekreteri olarak İ. Stalin, Politbüro’nun eski suçlulara karşı bir baskı başlatma kararından bir gün önce Sovyetler Birliği İç işleri komiserliğine N. Yejov’u atar.²⁸ İ. Stalin’in önderliğinde N. Yejov temizlik hareketini hızlandırmaya başlar. 1937 yılı ocak ayında bu kez ekonomi departmanlarında üst düzey görevlerde bulunan eski muhalefet liderlerine karşı ikinci bir açık Moskova davası gerçekleştirilir; hedefteki siyasi-ler sabotaj ve casuslukla suçlanırlar.²⁹

Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi’nin Genel Kurulu 23 Şubat - 5 Mart 1937 tarihlerinde toplanır. İ. Stalin, “Parti Çalışmalarının Eksiklikleri ve Troçkist ve Diğer Hainleri Ortadan Kaldırmak İçin Alınan Önlemler Üzerine” adlı bildiriyle halkın düşmanlarını tanımlamak ve yok etmek için bir çağrıda bulur. 3 Mart 1937 tarihli genel kurul kararıyla “Japon-Alman Troçkici Ajanların Sabotaj, Suikast ve Casusluk Dersleri” ve “Tüm Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesinin, Troçkici Terörist Çetelerin ve Benzer İkiyüzlülerin Anti Sovyet, Sabotaj, Suikast, Casusluk Faaliyetlerinin Bertaraf Edilmesine Yönelik Faaliyetleri” onaylanır. SSCB’nin NKVD organları “Troçkist ve diğer hainleri” açığa çıkarma ve yenme konusunda sınırsız yetkiler alır. Genel kuruldan sonra “Troçkistler”, “Zinovyevciler”, “Sağcılar” ve ülke genelindeki diğer birçok grup

25 Milner vd., *a.g.e.*, s. 156.

26 Eda H. Tan Metreş, “Stalin: Devrim Üniversitesinden Sovyet Olimposu’na”, Liderlerin Sovyeti Devrimden Perestroykaya, Ed. Ayla Kaşoğlu, İstanbul: Çeviribilim, 2017. s. 51.

27 Yuri Jukov, *İnuy Stalin*, Vagrius, Moskva 2005, s. 243.

28 Yunge vd., *a.g.e.*, s. 16.

29 Hlevnyuk, *a.g.e.*, s. 209.

Gazi

Akademik
Bakış

285

Cilt 14
Sayı 27
Kış 2020

için tutuklamalar devam eder. Halk düşmanı olarak tanımlanan bu gruplar tutuklanır ve onların aile üyeleri de ülkenin ücra köşelerine gönderilir.³⁰ Genel Kurulda İ.Stalin'in baskılara devam edilmesini emretmesiyle, eski sağcı tarafa meyilli liderler Nikolay Buharin ve Aleksey Rıkov'a karşı bir "davanın" açılması mümkün olur. Nitekim N. Buharin ve A. Rıkov tutuklanır; Mart 1938'de üçüncü büyük Moskova duruşmasında ölüm cezasına çarptırılır.³¹ Haziran 1937'de ise "anti-Sovyet Troçkist askeri örgütü" yaratmakla suçlanarak Halk Savunma Bakan Yardımcısı Mihail Tuhaçevski liderliğindeki büyük bir grup üst düzey asker ölümüne mahkûm edilir. Ancak bu, buzdağının görünen kısmıdır, İ. Stalin doğru-
dan gözetiminde gerçekleşen tutuklamalar tüm orduyu süpürür.³² Burada şu soruyu sormak gerekir. Sovyet Rusya'da yaşanan bu baskıcı devlet politikası nedendir? Çünkü Sovyet iktidarı amaçladığı ideallere ulaşmanın temelini baskıya dayanan, öznel ve nesnel birçok faktör tarafından belirlenen idari komuta yönetim sisteminin oluşturulup güçlendirilmesinde görür. Baskıya ihtiyaç duyulması esasen iç politik mücadeleye yansıyan Rus toplumunun çoklu yapısından kaynaklanır. Sosyalist bir yapılanmada ülkeyi yeni bir ekonomik politikaya (NEP) hazırlayan Bolşevikler için kritik bir dönemde Sovyet toplumunun tüm alanlarında baskıcı ve cezai organların faaliyetlerini İ. Stalin kontrolü altında tutar. İ. Stalin'in söz konusu kontrolünün temeli, Bolşevikler olarak halkın desteğini tam anlamıyla hiçbir zaman alamamaları ve Ekim darbesinin sonucunda iktidara gelmelerinde aranmalıdır. Nitekim cezai organlar olmadan rejimi ayakta tutmayacağına farkında olan iktidar, sahip olduğu gücü silahlı kuvvetlerin yardımı ile elinde tutmak zorunda kalır.³³ İ. Stalin'in bahsi geçen güç koruma hedefinin neticesinde, Sovyetler Birliği sivil halka yönelik çok sayıda kitlesel yok ediş girişimine tanık olur. Bunlardan biri de 1937-1938 yılları arasında Sovyetler Birliği genelinde toplu sürgünler, tutuklamalar ve katliamlar şeklinde görülen "Büyük Terör" adı verilen tasfiye hareketidir. Bu süreçte Sovyet ideolojisini benimsemeyen her vatandaş karşı devrimci eylemlerle suçlanır ve gerçek dışı suçlamaları itiraf edip göstermelik mahkemelerle ölümüne mahkûm edilir. "Büyük Terör" de temizlik hareketine yönelik ilk duruşmalar Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın başarısızlığını unutturup suçun istikametini değiştirmek gayesiyle genel itibarıyla devlet görevlileri, teknisyenler ve iktisatçılara yönelik 1930 yılı güz ayında gerçekleşir. Politbüro üyesi Sergey Kirov'un 1934 yılında öldürülmesi "Büyük Terör"ün başlangıcı olarak görülür. "Büyük Terör"ün asıl temizlik hareketi 1934 yılında olmakla beraber doruk noktası 1936-1938 yılları arasındır.³⁴ 1937-1938'deki kitle terörünün başlangıcı Aralık 1936'da Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Genel Kurulu'nda ortaya çıkar ve ardından 1937 Şubat-Mart Genel Kurulu'nda devam eder. İ. Stalin'in ve çevre-

30 Abdırhmanov, a.g.m., s. 7.

31 Hlevnyuk, a.g.e., s. 210.

32 A.g.e., s. 209.

33 A. Cakişev (Pod.red), *Hrestomatiya po istorii millitsii Kirgıztana (1924-1991 g.)*, uçeb.posobiye, İzd. KRSU, Bişkek 2008, s.41,42.

34 Milner vd., a.g.e., s. 173.

sinin, “Halk düşmanlarının ve sahtekârların ortadan kaldırılması”na yönelik söylemleri, sadece merkezde değil, aynı zamanda ulusal Cumhuriyetlerde de olası muhalefete son verme, çeşitli grupların uzun zamandır devam eden ilişkilerini gün yüzüne çıkarma çabası olarak kendini gösterir.³⁵ Komünist Parti kadrolarından pek çok devlet adamı, kültürel ve ekonomik düzeninin lideri konumundaki siyasi kişiliklere, tanınmış aydınlar, askerler, sıradan halka ve onların ailelerine kadar söz konusu tarihsel sürece tanıklık eden herkes temizlik hareketinden nasibini alır. Bahsi geçen temizlik hareketi kapsamında; kurşuna dizilen, hapsedilen, kötü koşullara sürgün edilen, yollarda, ağır çalışma kampalarında yaşamını yitiren 1.818.760 kişiden söz edilmektedir.³⁶ Öyleyse araştırmacılar N.A. Koçetkova ve L.A. Obuhov’un belirttiği gibi “Büyük Terör”, İ. Stalin ve çevresi tarafından rejimin gerçek veya potansiyel düşmanları olarak kabul edilen çeşitli nüfus kategorilerine karşı bir dizi merkezi cezalandırma operasyonunu, eşitsiz yürüyen kitlesel baskıyı³⁷ tanımlar.³⁸

Birkaç büyük baskıcı operasyondan oluşan “Büyük Terör”ün başlatılması Parti’nin üst kurulu tarafından çıkarılan Temmuz Kararnamesi ile ilişkilidir. 31 Temmuz 1937 Sovyetler Birliği Komünist Partisi Politbürosu tarafından onaylanan ve yaklaşık 270 bin Sovyet vatandaşının kamplarda ve hapisanelerde infaz edilmesini veya hapsedilmesini sağlayan bu emir yakın tarihin en korkunç belgelerinden biri olarak kabul edilir.³⁹ Kararnamenin yayınlandığı bu tarih, birkaç cezalandırma operasyonu ile ilişkili bu oluşumun “Yejevşçına” olarak bilinen ayağını oluşturur; 00447 “Önceden Kulak Olarak Fişlenmişlerin, Ağır Suçluların ve Diğer Anti-Sovyet Yanlılarının Cezaya Çarptırılmaları Operasyonu Hakkında” başlıklı emirle yürürlüğe girer.⁴⁰ NKVD’nin 00447 numaralı emri, 1930’lı yıllardaki temizlik hareketinin en açık belgesidir. Bu emir, daha giriş kısmıyla hedefinin Sovyetler Birliği’nin “iç düşmanları” sorununa nihai bir çözüm getirmek olduğunu vurgulamaktadır: “Devlet güvenlik organlarının görevi, Sovyet karşıtı unsurların tüm çetelerini en acımasız biçimde ezmek, emekçi Sovyet halkını karşı-devrimci hareketlerden korumak ve son olarak da sonsuza dek Sovyet devletinin temellerine karşı yıkıcı çalışmalarına son vermektir.”⁴¹

35 B. S. Sarsanbayev, “Politiçeskiye repressii protiv Kırgızskoy i kazahskoy eliti v 1930-h gg. İ ih posledstviya”, *Vestnik KRSU*, Tom 15, no 3, 2015, s. 75.

36 Derviş, *a.g.m.*, s. 169-185.

37 Kitlesel baskı politikasında kadın ve erkekler eşit değildir. Bastırılmış erkeklerin sayısı, bastırılmış kadınların sayısını önemli ölçüde aşmaktadır. Çok sayıda “karşı-devrimci, isyancı, casus” ve diğer örgütlerin liderleri erkektir. Özel bir baskılanmış kategorinin tahsisi - “halk düşmanlarının eşleri” erkeklerin ve kadınların eşitsizliğinin, kadınların erkeklerle ilgili ikincil konumunun kanıtıdır. Bkz. N. A. Koçetkova, L. A. Obuhov, “‘Bol’şoy terror’: genderniy aspekt (po materialam prikam’ya)”, *Vestnik Permskogo universiteta: İstoriya i politologiya*, 3/8, 2007, s. 93.

38 *A.g.m.*, s.89.

39 Yunge vd., *a.g.e.*, s. 9.

40 Eda H. Tan Metreş, Stalin Tasfiyelerinin Bir Tanığı Olarak “Nehir kıyısındaki Ev”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 60/11, 2018, s. 200.

41 Yunge, Binner, *a.g.e.*, s.23. Ayrıca bkz. G. S. Semenov, G. İ. Zubova vd. (Sost.), *Kniga pamyati jertv politiçeskih repressiy. Mitişçinskiy munitsipal’nyy rayon Moskovskoy oblasti*, Gornaya kniga, Moskva

Gazi

Akademik
Bakış

287

Cilt 14
Sayı 27
Kış 2020

Temmuz 1937 kararıyla Komünist Parti Merkez Komitesi Politbüro'nun başlattığı ülke çapında yürütülecek temizlik operasyonunun 5 Ağustos'ta başlaması ve dört ay içerisinde tamamlanması gerekir, ancak bu tarih Orta Asya Cumhuriyetleri için 10 Ağustos, Doğu Sibirya bölgesi, Krasnoyarsk ve Uzak Doğu bölgeleri için de 15 Ağustos'tur.⁴² 00447 sayılı emir uyarınca, NKVD bölgesel bölümlerinin başkanlarının Moskova'ya her ayın 1, 5, 10, 15, 20 ve 25'inci bölümlerini göndermek zorunda olduğu şifrelenmiş telgraflar söz konusudur. Düzenli raporlama, merkezin operasyonun ilerlemesini kontrol etmesi için son derece önemli bir araçtır. Bu görev için temiz formlar yerel NKVD bölümlerine gönderilir. SSCB'nin NKVD Merkez İdaresi'nin 8. Bölümüne (muhasabe ve istatistik bölümü) ulaşan telgraflar operasyonların yürütülmesini kolaylaştırdığı gibi operasyonların niceliksel yönünü incelemek için de önemli birer belgedir. Belgeler, operasyonun üç ana hedef grubuna (kulaklar, suçlular ve diğer anti Sovyet unsurlar) bölünmüş verilerini içermektedir. Hükümlülerle ilgili veriler ayrıca 1. (ölüm cezası) ve 2. (kamp hapsi) kategorilerine göre hükümlü sayısına bölünmüştür.⁴³ "Anti-Sovyet unsurlarına" karşı operasyonun ilk hedefi eski "kulak"lardır.⁴⁴ Kulakların sürgünden ve kamplardan döndükten sonra Sovyet karşıtı yıkıcı faaliyetlerine devam ettikleri öne sürülür. Kulaklara vurgu yapıldığından 00447 sayılı emre göre gerçekleşen operasyona genellikle "Kulak operasyonu" adı verilir; ancak, Kulaklara ek olarak sıradan nüfusun diğer birçok grubu tutuklama ve infaz işlemlerine tabi tutulduğundan bu doğru bir tanımla değildir. Ağustos - Aralık 1937'de yapılması planlanan operasyonla toplamda, ilk aşamada kamplara yaklaşık 200 bin kişi gönderilmesi ve 75 binden fazla insanın vurulması planlanır.⁴⁵ "Kulak Operasyonu" Kolektivizasyon sürecinin başarısızlığını başka yöne çevirme girişimidir. *Başarıların Getirdiği Rehavet* başlıklı makalesinde İ. Stalin, köylülüğe karşı şiddetin suçunu başkalarına kaydırır ve bunu birazda, herkesin kolektif çiftlik hareketi alanındaki Sovyet gücünün farkında olup bu başarıların beraberinde getirdiği kibir ve başarı sarhoşluğuna bağlar. İ. Stalin'e göre bu durumda Parti'nin görevi, bu tehlikeli ve zararlı ruh hallerine karşı kararlı bir mücadele yürütüp onları partiden çıkarmaktır. Kolektif çiftlik çalışmalarındaki aksaklıkların sebebi bu ruh halleridir: başarıdan sarhoş olan, gerçekliği anlama yeteneğini kaybeden, düşmanın gücünü hafife alan ya hareketin gerisinde kalır ya da ilerlemek noktasında maceracı girişimlere atılır. Sosyalist insanın tüm sorunlarını çözmek için ve çalışmaların çizgisini düzeltmek için bu ruh hallerine bir son vermek, onlarla savaşmak gerekir.⁴⁶ Buradan bakıldığında araştırmacı Aleksey G. Teplyakov' un "Büyük Terör" algısı da

2009, s. 349.

42 Yunge, Binner, s. 26.

43 Yunge vd., *a.g.e.*, s. 133.

44 Baskı özelinden Kulaklarla ilgili detaylı bilgi için bkz. Yunge, Binner, *a.g.e.*, s. 155-160.

45 Hlevnyuk, Stalin. *Jizn' odnogo vojdy*, İzd. AST, Moskva 2015, s.211.

46 İosif Stalin, "Golovokrujeniyе ot uspehov. K voprosam kolhoznogo dvijeniya", *Voprosi Leninizma*, İzdaniye odinnadtsatoye, Gospolitizdat 1952, s. 332.

daha anlaşılırdır. Ona göre, “Büyük Terör”, “Kulak” sorununa bir çözüm olarak hareket eder ve rakip bir ideoloji olarak dine ve nüfusun güçlü dindarlığına karşı bir mücadele aracıdır. Ayrıca terörün ana nedenleri arasında İ. Stalin’in sosyal mühendisliğinin ihtiyaçları da göz önünde bulundurulmalıdır.⁴⁷ İ. Stalin’in sosyal inşasında karşılaşılan sorunları çözme ve başarısızlıklara günah keçisi yaratma aşamasında baskı bir araçtır ve rakip tüm ideolojilere de savaş açılır.

Ülkenin içinde bulunduğu durumun asıl suçlularını gizlemek için sözcük halk düşmanları yaratılır. Suçun değişen istikametinde İ. Stalin yarattığı yeni halk düşmanları hedef gösterilir. Örneğin baskı kararından sonra 3 Ağustos 1937’de SSCB Cumhuriyetlerin tüm bölgelerinin parti liderleri Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi’nden İ. Stalin imzalı şifreli bir telgraf alır. Telgrafta, kolektif çiftliklerin altını oyan ve Sovyet rejimine karşı memnuniyetsizliğe yol açan halk düşmanlarının yıkıcı çalışmalarının ortaya çıkarıldığı yazar. NKVD yetkililerinin, halk düşmanlarını ifşa ettiği ve kolektif çiftçilerin bu konuda harekete geçmedikleri vurgulanır. Her bölgede karşı devrimci gösteri çalışmalarının yapılması önerilir.⁴⁸ Böylece İ. Stalin, yarattığı halk düşmanlarını ifşa eder ve hedef gösterir.

“Kulak” operasyonu için ateşli hazırlıklar SSCB’nin çeşitli bölgelerinde başlar. Her Cumhuriyet ve bölgenin merkeze, operasyonların 5 günde (her 5 günde bir rapor verirler) ilerleyişiyle ilgili istatistiksel raporlar ve siyasi bilgi sağlamakla sorumlu NKVD organları vardır (en son bu raporları N. Yejov İ. Stalin’e rapor eder); çoğunlukla NKVD’nin ilgili departmanının başkan yardımcısı tarafından yönetilen bir operasyonel karargâh oluşturularak eylemlere başlanır.⁴⁹ Merkezden bölge ve bölge idarelerinde tutuklamalar ve infazlar hakkında genel planlar ve özel göstergeler alındıktan sonra, bölgesel departmanlarda NKVD’nin alt şehir ve ilçe başkanları toplanır. Bölge planına dayanarak her bölge kendi kontrol numaralarını/sayılarını alır. Başlangıçta, “düşman” listelerini derlemek için, yıllarca NKVD’nin her bölümünde tutulan “anti-Sovyet unsuru” kaydetmek için dosya dolapları kullanılır. Bunlara başka malzemeler de eklenir. Tutuklamadan sonra, asıl amacı tutuklanan ve “karşı-devrimci örgütlerin” “karşı-devrimci bağlarını” belirlemek olan bir soruşturma yürütülür. Soruşturma için gerekli olan “tanıklıklar” farklı yöntemlerle, ancak çoğunlukla işkence yoluyla elde edilir. Alınan “tanıklık” yeni tutuklamalara yol açar.⁵⁰ “Büyük Terör” sırasında, kurban kategorileri ulusal olarak belirlendiği için topluca “ulusal” olarak adlandırılan diğer büyük ölçekli operasyonlar da ger-

47 Aleksey G. Teplyakov, *Deyatel'nost' organov VÇK-GPU-OGPU-NKVD (1917-1941 GG.): istoriografiçeskiye i istoçnikovedçeskiye aspekti*, HГУЭУ, Novosibirsk 2018, s. 68-69.

48 V. B. Konasov, “Politiçeskiye repressii v period obrazovaniya Vologodskoy oblasti”, *Politiçeskiye rep-ressii i soprotivleniye nesvobode. Materiali vsrossiyskoy nauçnoy konferentsii*, Siktivkar 2009, s. 121-122.

49 Yunge vd., *a.g.e.*, s. 128; Ayrıca bkz. Yunge, Binner, *a.g.e.*, s. 32.

50 Hlevnyuk, *a.g.e.*, s.212.

Gazi

Akademik
Bakış

289

Cilt 14
Sayı 27
Kış 2020

çekleştirilir.⁵¹ “Büyük Terör” Sovyet totaliter devletinin suçlarını ifade eder ve Sovyet devletinin baskısı nedeniyle gerçekleşen kayıpların gerçek kapsamı ancak 1980-1990’lı yıllarda belirlenebilir. 1936-1937 yıllarında yok edilen insanların çoğunun belirli bir sosyal statüye, mesleki deneyim ve eğitime sahip olan üretme çağındaki erkekler olduğu dikkate alındığında “Büyük Terör” ün ülkenin kaderi için yıkıcı sonuçları azımsanamaz. Ardından gündeme gelen İkinci Dünya Savaşı göz önüne alındığında toplumsal düzende yaşanan aksaklığı hayal etmek zor değildir.⁵²

Kırgızistan’da Kültür Devrimi’nin Yayılması ve “Büyük Terör”e Giden Süreç

Rusya’da Sosyalist Devrim’in ardından Sovyetler Cumhuriyeti ilan edilir (1922); Sovyet gücü tüm Rusya İmparatorluğu topraklarına ve Türkistan bölgesine yayılır. Devrimden Şubat 1918’in ortasına kadar neredeyse tüm ülkede Sovyet iktidarı yerleşir.⁵³ Sovyetler Birliği bu süreçte Orta Asya boyunca yayılırken Orta Asya toplumlarını kendi ideolojisine uygun modern bir topluma dönüştürmeyi amaçlar. 1917 yılından 1931’ yılına kadar geçen süreçte ise Orta Asya toplumlarının Türkçülük-İslamcılık ideolojisiyle Sovyetlere başkaldırdığı Basmacı Ayaklanması nedeniyle yukarıda sözü edilen politikasında başarılı olamaz. 1920’li yıllar ve 1930’lu yılların başında Sovyetlerin Orta Asya halklarına yönelik izledikleri kökleştirme ve yerelleştirme çalışmalarından oluşan “Korenizatsiya” politikası ise, Orta Asya liderlerinin siyasal sadakatini kazanmaya ve yerel liderleri parti içine almaya yöneliktir.

Bu politikayla Orta Asya’nın ileri gelenleri Sovyetler Birliği içinde kurulmuş Ulusal Cumhuriyetler etrafında birleşecek ve yeni Ulusal Birlik Cumhuriyetleri’nin sınırları çizilecektir. Bu süreçten itibaren Orta Asyalı Komünist liderler ülkelerinin iç politikasını belirler. 1930’lu tasfiye yıllarına gelindiğinde ise sadece Kırgızistan özelinde en az on bin Komünist Kırgız Partili yok edilir. Bu, Orta Asyalı Birlik Cumhuriyetleri liderlerinin tamamen Moskova’ya bağımlı hale gelmesi demektir. Stalinist rejim bu yıllarda devlet kurma kabiliyetinin sadece Ruslara ait olduğu fikriyle ulusal eşitsizliklerin aktif bir şekilde telafi edilmesine yönelik Korenizatsiya, V. Lenin’in ulus inşası siyasetinin yerine, “biçimsel olarak ulusal, içerik olarak sosyalist” fikrini geliştirir.⁵⁴

Ayrıca kültür politikasının, sosyalist fikirlerinin ve Marksizm-Leninizm doktrinlerinin Kırgızistan’da yayılmasını ve kolhozlaşmayı (Kolektifleşmenin

51 Bkz. *A.g.e.*, s.212.

52 S. A. Kropaçev, “Noveşyaya Rossiyskaya istoriografiya o masştabah ‘bol’sşogo terrora’ v SSSR”, *Problemi istorii massovih političeskih repressiy v SSSR. K 70-letiyu Vsesoyuznoy perepisi naseleniya 1939 goda: materialı VI Mejdunarodnoy naučnoy konferentsii*, İzd.Ekoinvest, Krasnodar 2010, s. 80.

53 C. S. Baktıgıulov, J. K. Mombekova. *İstoriya Kirgızov i Kirgızstana s drevneyşih vremen do naşih dneı, Mektep, Kirgızstan 2001*, s.232.

54 Bkz. Altınbek Coldoşov, “Kırgızistan İç Siyaseti”, *Kırgızistan: Tarih-Toplum-Ekonomi-Siyaset*, Ed. Cengiz Buyar, BYR, Bişkek 2017, s. 246-247.

Göz

Uygulanması), NEP, Birinci Beş Yıllık Plan, İkinci Beş Yıllık Plan uygulamalarını benimsetmek için çaba harcanır, bunun için basın organları bir araç olarak görülür.⁵⁵

Sovyetler Birliği’nin kuruluş yıllarında Kırgızistan’da Sovyet gücünün yayılması, iktidarın Sovyetlerin eline geçmesi ile Taşkent’teki 28 Ekim (9 Kasım) 1917 sabahı başlayıp 1 (14) Kasım 1917 günü zaferle sonuçlanan silahlı ayaklanma önemli bir rol oynar. Taşkent’teki silahlı ayaklanmanın zaferinden sonra Kırgızistan’ın güney bölgelerinde Sovyet iktidarı sağlanır. Kırgızistan’ın kuzey bölgelerinde ise Sovyet gücü daha sonradan yerleşir. 1918’in ortalarında Sovyet iktidarının Kırgızistan boyunca yayılmasıyla Kırgız tarihinde yeni bir sayfa açılır. Kırgızistan’da Sovyet iktidarının kurulması dağlık bir dizi yerleşim alanında bir iç savaşı tetikler ve isyan Sovyet güçlerince bastırılır. Kırgızistan’ın güneyinde ise, Kırgızistan’da 15 yıl sürecek olan Basmacı Ayaklanması ortaya çıkar. Bu yıllarda Kırgızistan, V. Bölgesel Sovyetler Kongresi’nin kararı ile 30 Nisan 1918’de kurulan RSFSR (Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti)’deki ilk özerk Cumhuriyet olan Türkistan ASSR (Sovyet Sosyalist Özerk Cumhuriyeti)’nin bir parçasıdır. 1924’te Orta Asya’nın ulusal devlet sınırlaması vardır ve 14 Ekim 1924’te RSFSR’nin bir parçası olarak Kara Kırgız Özerk Bölgesi kurulur. 1926’da bölge, ekonomik ve kültürel inşada büyük başarı elde eder ve bu da ulusal devlet inşasının daha da derinleşmesini sağlar.⁵⁶ 25 Şubat 1926’da Kırgız Özerk Bölgesi’ni Kırgız Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’ne dönüştürmek için bir komisyon kurulur. Komisyon, Kırgız Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin oluşumunun kamuoyuna duyurulması ve Kırgız Anayasasının hazırlanması konusunda projeler hazırlamalıdır.⁵⁷ 1 Şubat 1926’da Kırgız Özerk Bölgesi’nin, Rusya Federasyonu’na girmesi ile Kırgız Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’ne dönüştürülür. RSFSR’nin bir parçası olarak, Kırgız Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti büyür ve güçlenir. Kırgızistan’dan 30 milletvekili, 14 Kırgız dâhil olmak üzere ilk toplantıda SSCB Yüksek Konseyi’ne (12 Aralık 1937) seçilir.⁵⁸ 1 Şubat 1926 tarihinden itibaren Kırgızistan Özerk Cumhuriyeti’ne dair her mesele Moskova yönetimi tarafından belirlenir. Kırgızistan’da devlet yönetim politikası ve kadroları belirleyen Kırgız Komünist Partisi birinci sekreterliğine, 1950 yılına kadar gayr-i Kırgızlar getirilir.⁵⁹ Bu nedenle Kırgız aydınları Moskova’ya şikâyet mektupları yollamıştır. Aydınların bu eylem ve faaliyetleri Kırgız tarihine “Otuz-

55 Kırgızistan’da Kültür Devrimi Politikalarının halka ulaşmasında *Kızıl Kırgızistan* gazetesi önemli bir yere sahiptir. Sovyet iktidarının Kırgızistan’da kabul görmesi, Lenin ve Stalin’in sosyalist fikirlerini halk arasında yayma, Marksizm Leninizm doktrinlerinin propagandası gibi vazifelerde ideal bir araç olarak görülmektedir. Altıncıova, a.g.e., s. 87.

56 Baktıgulov, Mombekova, a.g.e., s. 234.

57 Roza Aytmatova, *Beliye straniits istorii (moi vospominaniya)*, OcOO «V.R.S. Company», Bişkek 2013, s. 229.

58 Baktıgulov, Mombekova. a.g.e., s. 236, 237.

59 Ebubekir Güngör, “Kırgızistan’da Sosyalist Turan Düşüncesi ve Bolşeviklerin Sosyal Turan Partisi Suçlamaları”, *Tarih Okulu Dergisi*, 11 (XXXIII), 2018, s. 724.

Gayi

Akademik
Bakış

291

Cilt 14
Sayı 27
Kış 2020

cular” olarak yerleşmiştir. Mektupta S. Orozbekov, Artıkbayev, Alimbekov, Taşmatov, S. Çonbaşev, Saltanayev, Tülkibayev, Aşurov, Cumagulov, Kasimov, A. Sadıkov, İ. Aydarbekov ve Muratov gibi isimlerin imzaları vardır.⁶⁰ Şikâyet mektupları dışında Bolşevik politikanın sonuçlarına bakan Kırgız aydınlar, ülkede sosyalizmi inşa etme girişiminin nüfusun daha da fakirleşmesini beraberinde getireceği inancıyla bir araya gelirler. A. Sıdıkov, İ. Arabayev, A. Şabdanov, T. Sopiye v. d. oluşan bir grup “Tezahür”ü yazarak tutuklanıncaya kadar Sovyet rejimi politikasının doğruluğu hakkında şüpheler ortaya koyar, gayri resmî olarak çalışır. Grup lideri A. Sıdıkov, “*Bir ülkede sosyalizm inşa etmek imkânsızdır. Sosyalizm ancak yüksek teknolojinin ustalığı ile küresel ölçekte başarılı bir şekilde inşa edilebilir. Buradan şu mantık çıkıyor, SSCB’de sosyalizmi inşa etme girişimi, kaçınılmaz olarak, özellikle Çarlık Rusya’sının yeni teknolojiye sahip olmayan kültürel olarak geri kalmış kolonilerinde nüfusun fakirleşmesine yol açacaktır...*”⁶¹ sözleriyle sosyalist düzene karşı gösterdikleri duruşu ortaya koyar. Bu tür girişimleri kontrol etmek isteyen Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi, 1927 yılı sonbaharında 10 kişiden oluşan merkez komitesi ön grubunu uzun süreliğine Kırgızistan’a gönderir. İdeolojik, politik ve ekonomik alanlar için bir eğitimin organize edilmesinde yerel parti komitelerine yardımcı olacaklardır.⁶²

1936’da sözde Stalin Anayasası’nı kabul ettikten sonra Sovyet hükümeti, bütün Cumhuriyet anayasalarını buna uygun olarak yeniden tasarlar. Bu anayasayla Kırgız Özerk Bölgesi, tam cumhuriyet statüsüne yükseltilir. Anayasaya göre Sovyetler veya Konseyler için köylere kadar her aşamada seçim yapılır ve yürütme komiteleri seçilir. 1936 Anayasası, yasal bir belgeden çok sahte bir siyasi eylem planıdır. Zira bundan sadece bir yıl sonra Stalinist politika çizgisine ihanet ettiği için milyonlarca insanın kamplara gönderilmesine yol açar. Kırgızistan “Büyük Terör” yıllarında da Sovyetler Birliği’nin bir parçası durumundadır.⁶³ “Büyük Terör” tek bir süreç değildir; birkaç büyük baskı operasyonundan oluşur ve bunların en büyüğü, “Yejevşina”nın başlangıcının geleneksel olarak ilişkili olduğu 30 Temmuz 1937 tarihli “00447” nolu emrin ortaya çıkmasıyla başlar. “Önceden Kulak Olarak Fişlenmişlerin, Ağır Suçluların ve Diğer Anti-Sovyet Yanlılarının Cezaya Çarptırılmaları Operasyonu Hakkında” başlıklı bu emirle özerk Cumhuriyetlerde de bir fişleme operasyonu başlar. Emre göre, 5 Ağustos 1937’den itibaren çoğu cumhuriyet, sınır ve SSCB bölgelerinde, insanların “halk düşmanı” olarak fişleyen, gayri resmi olarak (KGB jargonunda) “kulak operasyonu” adı verilen bir operasyon yürütülür; belli kategorilerde tutuklamalar yapılır. Her bir Cumhuriyet ya da bölgenin belirtilen ilk kategoride (infaz edilecekler) ve ikinci kategoride (hapishanelere veya kamplara gönderilecekler) tutuklama sayısı konusunda “kotası” vardır. Gerekli görüldüğünde yetkili kişi,

60 Devrisheva, a.g.m., s. 194.

61 Aytmatova, a.g.e., s. 174.

62 Ceniş Cunuşaliyev, *Vremya sozidaniya i tragediy 20-30-ye godi XX v.*, İlim, Bişkek 2003, s. 238-239.

63 Abdullayev, a.g.m., s. 18.

tutuklanan kişinin davasını 00447 nolu emire veya diğer baskıcı operasyonlarda belirtilen kategorilerden birine sığdırmak için NKVD araştırmacılarından aldıkları yanlış bilgilerle kotayı arttırılabilir.⁶⁴ Vatandaşları suçlu ilan edip idam etme, mağdur etme süreci söz konusu emirle Ağustos 1937 yılında başlar ve Kasım 1938 yılında sona erer.⁶⁵ 00447 sayılı emirle gerçekleşen bu operasyon Sovyet toplumunun seçkinlerini, aydınlarını, parti liderlerini, her türlü sosyal statüden Sovyetler Birliği’nin ortak nüfusunu hedef alması nedeniyle “Büyük Terör”ün çekirdeğini oluşturur.⁶⁶ SSCB tüm bu baskı politikalarını uygularken elbette ki Kırgızistan’ı es geçmez ve Kırgızistan’da rejimin amaçları doğrultusunda yargılamalar yapılarak aydınlar, Türkçü, Turancı ve İslamcı suçlamaları ile kurşuna dizilir.⁶⁷ 1937-1938 yıllarında suçlananlar arasında Kırgızistan’ın çıkarlarını savunan Kırgız liderleri Sovyetlerden ayrılmak niyetinde olmakla ve Japonlara-Almanlara ajanlık yapmakla suçlanırlar ve onlar için beklenen cevapları verecekleri duruşmalar yapılır. Ancak halk düşmanları olarak suçlananların çoğunun kaderi, SSCB Yargıtayı’nın Askeri Heyetin’de, NKVD’nin üçlü veya ikili adını taşıyan özel toplantılarında gizlice belirlenir. 1920’lerin sonlarına doğru siyasi amaçlı baskıya entelektüeller de dâhil olarak 1930’lu yıllar boyunca devam eden ağır baskılarla yok edilirler.⁶⁸

1937-1938 yıllarında Kırgızistan NKVD’si tarafından “halk düşmanlarından temizleme” politikasına uygun olarak tutuklananları suçlama ve onlardan diğer kişilere karşı kanıt elde etme konusunda hem yabancıları hem de Sovyet vatandaşlarını hedef alan kararlar çıkarılır. NKVD’nin kararlarına göre, yabancı sığınmacılar ve casusluktan şüphelenilen diğer kişiler yakalanacaktır. Bu kararlardan biri 20 Eylül’de 00593 sayılı *Harbinlilerden Gelen Japon Ajanların Terörist, Sabotaj ve Casusluk Faaliyetleri İle İlgili Tedbirler Hakkında* başlıklı emirle Çin-Doğu demiryolunun eski çalışanları ve Birliğin endüstri ve demiryolu taşımacılığında yerleştirilen Manzhou-go’dan yeni göçmenler baskı altına alınır. “Harbin operasyonu” gerçekleştirilirken emirleri yerine getiren Cumhuriyetin NKVD’si bu konuya gelişigüzel yaklaşır. NKVD’nin liderliğinde Kırgızistan’a ne zaman geldiklerine ve ne yaptıklarına bakılmaksızın tüm Çinli ve Uygurların yanı sıra diğer uluslardan kişileri de tutuklamaları talimatı verilir. NKVD için, özellikle Uygurlar Sovyet Rejimine karşı savaşma konusunda olası bir güçtür, tehdittir.

64 Lyaguşkina Lyudmila, “Sotsial’ny portret repressirovannih v hode Bol’shogo terrora (1937-1938), Analiz bazı dannih po knigam pamyati Nijegorodskoy oblasti”, http://kleio.asu.ru/2012/1/hcsj-12012_30-43.pdf, Aralık 2019, s. 31. Ayrıca bkz. Yunge vd., *a.g.e.*, s. 519.

65 Bkz. Yunge vd., *a.g.e.*, s. 136-137.

66 Yunge, Binner, *a.g.e.*, s. 9.

67 Ebubekir Güngör, “Stalin Dönemi Kırgızistan’da Reprisiya (1937-1938): Kırgız Milli Basınının Kurucularından Murat Salihov”, *20. Yüzyıl Başlarından Günümüze Türk Dünyasındaki Siyasi, İktisadi ve Kültürel Gelişmeler Uluslararası Sempozyumu*, Ed. İbrahim Yılmazçelik, Fatmagül Demirel, Ankara 2019, s. 967.

68 Derviş, *a.g.m.*, s. 173.

Gazi

Akademik
Bakış

293

Cilt 14
Sayı 27
Kış 2020

⁶⁹ NKVD Lotsmanov Halk Komiseri ile birlikte Kırgızistan'a gelen ve sorumlu mevkilere atanan bölüm başkanları öncelikle Cumhuriyette yaşayan tüm yabancıların tutuklanması için büyük bir gayret gösterir. Tutuklamaların hazırlanması; NKVD'nin orada çalışan yabancı kökenli vatandaş listelerini talep ettikleri özel bölümler aracılığıyla, ilgili sertifikaların düzenlenmesi ve daha sonra tutuklama gerekçeleri olarak kullanılması şeklinde gerçekleşir. Kısa bir süre içinde, önemli sayıda Polonyalı, Alman, Uygur, Çinli, İranlı ve diğer milletlerden insanlar belirlenir; neredeyse hepsi tutuklanır. Bu insanların davalarında hiçbir kanıt yoktur. Tutuklandıktan sonra yabancı istihbarata ait olduklarını ifade etmeyenlerden tehditle, dayakla ve bazen ölümle sonuçlanan sorgulamalarla gerekli kanıtları, bilgileri almışlardır. Davalara ilişkin bilgiler ise NKVD'nin 3. bölümüne gönderilen "Albüm" şeklinde yayımlanır. Operasyon personelleri bölüm başkanları tarafından Moskova'dan "Albüm" iade edildiğinde bitmemiş davaların tamamlanacağı, henüz tutuklanmayan kişilerin tutuklanacağı ve soruşturmanın kapalı sayılacağı anlaşılır.⁷⁰

"Büyük Terör"ün Sovyet vatandaşlarını hedef aldığı ana operasyonları merkezden verilen kararlarla düzenlenirken yereldeki baskının bölgesel özellikleri vardır; bu sadece belirlenen kotayla ve tutuklu sayısı ile ilgili değil, baskılan kişilerin sosyal portesi açısından da farklılık gösterir.⁷¹ Nitekim bu süreçte Özerk Cumhuriyetlerden şair, yazar, gazeteci, din adamı, fikir adamı, okur-yazar olan her sınıftan insan halk düşmanı, ajan nitelemesiyle öldürülür. Kırgızistan önde gelen aydınlarının çoğunu bu şekilde kaybeder. İ. Stalin döneminde hapis cezasına çarptırılan veya idam edilenler, Kırgızistan Komünist Partisi içinde 1925 yılından itibaren mücadele eden ve Kırgızistan'a sosyalist milli bir devlet kimliği kazandırmaya çalışan nitelikli aydınlardır. Kırgız lider Komünist Parti Başkanı A. Sıdıkov, Yu. Abdırähmanov, Kırgız yazarlarından ilk olarak K. Tınıstanov, A. Sıdıkov, İ. Aydarbekov, Yu. Abdırähmanov, A. Şabdanov, S. Mamatov, H. Ceenbayev, M. Salihov, O. Aliyev, T. Aytmatov, O. Aliyev, B.D. İsakeyev, A. Muldagazyev, S. Karaçev, I. Toyçinov, B. Kalpakov kültür devriminin aktif ajanları etiketi yapıştırılan aydınlardan bir kaçıdır.⁷² Sosyal portesiyle kurban edilenler arasında Ünlü Yazar Cengiz Aytmatov'un babası Törekul Aytmatov da vardır. Törekul Aytmatov milli ve kültürel faaliyetleriyle dikkat çeken bir aydındır.⁷³ Bu süreçte doğrudan STP üyesi olsun ya da olmasın partiyle

69 Abdırähmanov, a.g.m., s. 10.

70 A.g.m., s. 8-9.

71 Lyudmila Lyaguşkina, "Sotsial'niye karakteristikiki repressirovannih v godı bol'shogo terrora (1937-1938 gg.) v Karel'skoy ASSR", *Vestnik Permskogo universiteta*, 3/26, 2014, s. 36.

72 Devrisheva, a.g.m., s.195. Ayrıca bkz. Baktıgulov, Mombekova, a.g.e., s. 264.

73 1925 yılında Bişkek'teki ilk eğitim okulu Kırgız Eğitim Enstitüsünün açılmasıyla birlikte, 1925 yılından itibaren Törekul Aytmatov'un da katkılarıyla Kırgız öğrenciler ana dillerinde kitaplara kavuşmuşlardır. Törekul Aytmatov, Komite'de Kırgız alfabesinden Latin alfabesine geçiş ve siyasi dergiyi Kırgız dilinde çıkarma konusunu gündeme getirmiştir. Kırgızistan komitesi sekreterliği 14 Ekim 1926'da "Komünist" dergisini Kırgız dilinde çıkartma kararı almıştır. T.

ilişkili siyasi, kültürel ve ekonomik alanda söz sahibi pek çok Kırgız politikacı, bilim adamı ve sıradan vatandaş Töreku Aytmatovla aynı kaderi paylaşır. 1937 – 1938 yılları Sovyet Dönemi Kırgız Tarihine bakıldığında “Büyük Terör”ün ilk dayanaklarından biri STP’dir.⁷⁴ STP’yle ilgili mevcut bilgiler Sovyet polisi tarafından 1932 yılında ortaya atılan STP’nin Sovyet yönetimine karşı silahlı bir isyan başlatmak için kurulduğu iddialarına ve tutuklu milliyetçilere zorla imzalatıldığı düşünülen sorgulama tutanaklarına dayanmaktadır. Parti’nin somut hiçbir eylemine rastlanılmamasına rağmen 1929 yılında Parti’nin kurucuları olan E. Arabayev, A. Sıdıkov ve S. Kurmanov vb. pek çok kişi karşı eylemlerle suçlanır.⁷⁵ 1933 yılında kapısına kilit vurulan Sosyal Turan Partisi’ne yeniden dava açılır. Sovyetler Birliği’nde Sosyal-Turan Partisi’yle bir alakası bulunmak vatan hainliği olarak algılanır ve bu gerekçeyle pek çok masum insan suçlanır. Kırgızlar kendi milli benliklerini kazanmak istedikleri ve ülkelerinin kalkınması için çalışmaya başladıkları için istenmeyen adam ilan edilirler.⁷⁶ Dolayısıyla 1933’de siyasetçi Kırgız milli aydınları hedefleyen 1937 yılında yapılan baskılar ilmi ve kültürel alanlarda çalışma yapan aydınlar için yönelir.⁷⁷ 1934 yılında STP davasına katılan A. Şabdanov, A. Sıdıkov, A. Sopiye vd. 10 yıl hapse mahkûm edilir. STP’nin var olduğu yargısı ülkede gerçekleştirilen baskıya gerekçe olarak sunulur. Nitekim S.A. Şevirin’in de aktardığı gibi NKVD memurları 00447 numaralı emirle başlatılan operasyonun kurbanlarını seçerken öncelikle “suçlayıcı” verilere sahip olan kişilere dikkat çeker ve bununla ilgili 26356 no’lu arşiv ve araştırma dosyasında saklanan en eski materyaller 1926 yılına dayanmaktadır.⁷⁸ Bunun için 1934 yılında karşı eylemlerle suçlanan A. Sıdıkov, A. Sopiye, J. Abdrahmanov’un davaları yeniden gözden geçirilerek ölüm cezasına çarptırılırlar. NKVD halk düşmanları (STP üyeleri, Troçkistler, Buharin-

Aytmatov bu derginin sahibidir. Ayrıca Sovyetler Birliği Komünist Partisi Kırgızistan Bölge komitesinin ikinci sekreterliğine seçildiğinde de o bölge parti birliğini ülküsel örgütleme ile birlikte, eğitime ve kültüre dair millileşme misyonunu koruyarak hareket etmiştir. Tüm bu ülküsel çabaların merkezi hükümetin dikkatini çekmesiyle 1933-1934 yılları arasında Töreku Aytmatov’u Sosyal-Turan Partisi Derneğinin üyesi olmakla ve derneğin Kırgızistan’da Sovyet yönetimi yıkıp İngiltere’nin yolgös-termesi ile burjuvazi-milliyetçi bir devlet kurma amacına hizmet etmekle suçlanır, takibe alınır. 1938 yılında T. Aytmatov milliyetçi partinin vazifesi ile kendi çalıştığı iş organlarında cumhuriyetin ekonomisine zararlı işler düzenleyen bir Turancı olarak suçlanmıştır. Bkz. Töreku Aytmatov, Kırgızca’dan Akt. Nurgül Moldolievaya Arslan Küçükyıldız-Tuğba Ekici, *Bilgi Dergisi*, Sayı 4, 1997, <http://bilgi.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/3613-published.pdf>, 18. 03.2020, s.18, 19, 21. Töreku Aytmatov’un görev ve yetkileri için ayrıca bkz. Aytmatova, *a.g.e.*, s. 225-235.

74 Kırgızistan’da 1937-1938’de bastırılanların büyük çoğunluğundan suçlanan suçlama, sanıkların Sosyal-Turan Partisi’ne (STP) dâhil edilmesini içeriyordu. Bu suçlama hemen hemen tüm soruşturma davalarında şablonlanmış ve çoğaltılmıştır. Bkz. *A.g.e.*, s.173.

75 Güngör, “Kırgızistan’da Sosyalist...”, s. 721.

76 Devrisheva, *a.g.m.*, s. 195.

77 Güngör, “Stalin Dönemi...”, s. 975.

78 S. A. Şevirin, “Bol’şoy terror v malen’kom sele (repressii 1937-1938 gg. V istorii sela Koyanovo)”, *Pöliticheskiye repressii i sprotivleniye nesvobode. Materiali vsrossiyskoy nauçnoy konferentsii*, Sıktıvkar 2009, s. 250.

Gazi

Akademik
Bakış

295

Cilt 14
Sayı 27
Kış 2020

ciler, vb.) için her yerde olduklarının vurgusunu yapar.⁷⁹ Terör yıllarında STP derneğinin tüm üyeleri ve yakınları milliyetçilikle suçlanır. Takiben Kırgızistan Kominist Parti Merkez Komitesi kararıyla karşı devrimci milliyetçileri yok etme kararı alınır ve ardından Halk Komiserler Birliği Başkanı B. İsakeyev Kırgızistan Bölge Komitesi'nin ikinci sekreteri M. Cenbayev, Toprak Halk Komiseri E. Ezenamanov, Kırgız Muhtar Cumhuriyeti'nin İcra Merkez Komitesi Sekreteri A. Ailçinov'lar, Kırgız Muhtar Cumhuriyeti Merkez Komitesi Bşk. A. Orozbekov ile Kırgızistan Bolşevikler Kominist Partisi Merkez Komitesinin ikinci sekreteri M. Cenbaev gibi isimleri de kapsayan görevden almalar başlar.⁸⁰ 22 Mart 1937'de Kırgız Merkezi Yürütme Komitesi VII. oturumuyla birinci sekreter görevine M.K. Ammasov getirilir. Yu. Abdrahmanov, R. Hudaykulov, D. Babahanov, C. Sadadayev, A. Sıdıkov, S. Çonbaşev, İ. Aydarbekov, T. Coldoşev, Ş. Arabayev, T. Tokbayev ve R. Murzakeyev gibi Kırgız milli aydınları hakkında karşıdevrimci suçlamasıyla 23 Mart 1937 tarihli istihbarat raporu sunulur. M. Ammasov, vazifesine Kırgız Komünist parti üst ve alt organları yöneticilerini değiştirerek başlar. Kırgız Komünist partisi ve eğitim organlarının, halkı komünist ideoloji konusunda yeteri derecede eğitemedikleri gerekçesiyle Eğitim Komiserliğini hedef alıp milliyetçi grupları temizleme görevini yükleyerek bir baskı dalgası başlatır. Suçlamalar STP bağlantısı üzerinden yapılarak 40'dan fazla parti üyesi milli aydın tutuklanır.⁸¹ Sovyet yetkililere göre partinin amacı, Kırgızistan'ı Sovyetler Birliği'nden ayırıp burjuvaziye dayalı milliyetçi bir devlet kurmaktır. 5 Eylül 1937 tarihinde Kırgızistan Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin genel toplantısında bu asılsız iddia gerekçe gösterilerek karşı devrimci olarak nitelendirilen milliyetçileri yok etme kararı alınır.⁸² Bu karar neticesinde Kırgızistan'da pek çok kişi İ. Stalin'in "Sosyalizmi ıleri sürmek için sınıf mücadelesinin güçlenmesi gerekliliği" tezinin deneklerine dönüşür ve temizlik harekâtına maruz kalır.⁸³ Milliyetçilik düşüncesiyle birlikte yönetimin baskı için başka bir gayesi de 1932-1933 yıllarında Kırgızistan'da yaşanan ekonomik sıkıntıların sorumluluğunu üstlenmek istemeyişi olarak değerlendirilebilir.⁸⁴ Sözü edilen pek çok nedenden ötürü 1930'lu yıllarda 1,4 milyon nüfuslu Kırgızistan'da, ancak 1991 yılında, 13.000'inin itibarı iade edilecek olan, 40.000 kişi katledilir.⁸⁵ 1930'lu yıllarda Kırgızistan'da bastırılan 40.000 kişi halkın belleğine şu aforizmayla yerleşir: "Kırk binin kaderi istatistiktir, bir insanın kaderi ise trajedidir."⁸⁶ 40 bin ya da 100 bin⁸⁷ her bir kişinin aileleri, çocukları, sevdikleri vardır ve süreç

79 Aytmatova, *a.g.e.*, s. 175.

80 Töreku Aytmatov, *a.g.m.*, s. 20.

81 Güngör, "Stalin...", s. 973-974.

82 Derviş, *a.g.m.*, s. 174-175.

83 *A.g.m.*, s. 171.

84 Güngör, "Kırgızistan'da Sosyalist...", s. 720.

85 Derviş, *a.g.m.*, s. 173.

86 Aytmatova, *a.g.e.*, s. 6.

87 Nitekim Roza Aytmatova da *Tarihin Ak Sayfaları (Beliye stranitsi istorii)* adlı kitabında, "Ruh Kençi" gazetesinin 2008 yılı Kasım ayı sayısına göre Kırgızistan'da bastırılan Stalinist rejim

Görüş

sadece bastırılmış kişilerin cezalandırılmasıyla bitmeyip onların ailelerine uzanır, çocuklara “halkın düşmanları” denir ve bu damgalama uzun yıllar onlara eşlik eder.⁸⁸ Ayrıca 1938 yılının Ekim ayı itibarıyla NKVD, mahkûmların eşlerine yönelik yeni bir yargılama süreci başlatır ve eşlerle karşı-devrimci faaliyetlerde bulunan ya da anti-Sovyet yaklaşımda olduğu saptanan kadınlar sürece dâhil edilir: 8-10 yıl arası cezayla çalışma kamplarına gönderilir ya da yakınlarıyla yazışma hakkından mahrum edilirler. Politbüro’nun Temmuz 1937 kararnamesiyle mahkûmların yetim kalan çocukları için de bir düzenleme yapılır. Ailelerinin cezalandırılması sonrasında, kimsesiz kalan on beş yaşından küçük çocuklar devlet gözetimi altında yetiştirilir. Eğer çocuklar on beş yaşından büyükse, muhtemel bir tehlike olarak değerlendirildiklerinden kamplara gönderilirler.⁸⁹

Çön-Taş ve Toplu Mezarların Ortaya Çıkışı

30 Ağustos 1937’de Pravda’nın Kırgızistan’ın özel muhabiri V. Ovçarov, “Burjuva Milliyetçileri” başlıklı bir makale yayımlayarak Kırgızistan’ın önde gelen parti liderlerini “milliyetçilik” ile suçlar. 13 Eylül’de aynı gazetede V. Hodakov tarafından “Kırgızistan Komünist Partisi (Bolşevikler) Merkez Komitesinin Çürük Siyaseti” başlıklı bir makale yayımlanarak Cumhuriyetin liderliğinde halk düşmanlarına ve karşı devrimci ögelere yer verilir. Takiben toplu tutuklamalar başlar ve Frunze hapisanesi mahkûmlarla dolar. Bunların arasında, bir yıldan uzun bir süredir korkunç işkencelere maruz bırakılan Cumhuriyetin görevden alınan liderleri, politikacılar, bilim adamları ve aydınları vardır. Bu insanların idamına karar verilince toplu mezar alanı ihtiyacı doğar. Çön-Arık, Cal, Orok, Vorontsovka’da gizli mezar yerleri düşünölmeye başlandığında NKVD sanatoryumu akıllara gelir. Burası erişime uzak bir bölge olduğu için arkada tanık kalmayacaktır. Nihayetinde Kasım 1938’de SSCB Yüksek Mahkemesi Askeri Şurası’nın ziyaret oturumunun kapalı bir toplantısı için Alekseyev, Zaytsev ve Batner’dan oluşan özel bir askeri avukat ekibi Frunze’ye gelir ve toplam 137 kişi ölüme mahkûm edilir. SSCB’nin 01.12.34 tarihli Merkez Yürütme Kurulu kararıyla 58. madde kapsamındaki cezalar derhal uygulanacaktır. Mahkûmlar hemen hapisane bahçesinde vurularak geçiş güzergâhlarında sokağa çıkış yasaklanarak yük vagonlarıyla Çön-Taş’a getirilir.⁹⁰

1890’da Çön-Taş tepelerinden birine iki katlı küçük bir tuğla fabrikası inşa edilir. Tuğla fabrikasının yanında bir dinlenme evi, NKVD sanatoryumu yapılır. 1937-1938’de Albay İvan Petroviç Lotsmanov, Kırgız Sovyet İçişleri Komiseri olarak atandığında yakın köylerden Abıkan Kıdıraliyev ev işleri ve güvenlik için onun yanında çalışmaya başlar. Böylece Abıkan Kıdıraliev, 1932’den

kurbanlarının sayısının 100 binin üzerinde olduğunu ifade eder. Bkz. *A.g.e.*, s. 6.

88 *A.g.e.*, s.6.

89 N. V. Riasanovski, M. D. Steinberg, *Rusya Tarihi*, (çev. Figen Dereli), İnkılap Kitabevi, İstanbul 2011, s. 154-155.

90 *A.g.e.*, s. 12.

Gazi

Akademik
Bakış

297

Cilt 14
Sayı 27
Kış 2020

1939'a kadar NKVD sanatoryumunda bekçi olarak çalışır. Tuğla fabrikası bir zaman sonra terkedilmiş çocuklar için oyun alanına dönüşür. 1938 yılı Kasım ayında Abıkan Kıdıraliyev, kimsenin orada kalmamasına dair bir emir alır, kötü bir ruh halinde eve gelip Kaşkasu (Kaşka-Suu) köyünde yaşayan arkadaşına gideceklerini söyler. Emre aykırı davranırlarsa hayatları tehlikeye girecektir.⁹¹ Aile, Kaşkasu köyüne gider; Abıkan Kıdıraliyev iki veya üç günde bir köyden sığırlara bakmak ve sanatoryumda gerekli görevleri yapmak için Çön Taş'a gelir. Ancak o, ailesinin yanına tamamen depresif ve sessiz bir adam olarak döner. Çön Taş'a ailece dönme zamanı geldiğinde ise Abıkan Kıdıraliyev, ailesini orada bir değişiklik görürlerse görmezden gelmeleri ve kimseye bir şey sormamaları yönünde uyarır. Çön Taş'a döndüklerinde tuğla fabrikasının yerinde bir tepenin olduğu ve binanın kaybolduğu görülür. Burası artık geceleri köpeklerin toplanıp uluduğu bir yere dönüşür. Ailenin meraklı kızı Bübüra ne olduğunu sorsa da babasından bir şey öğrenemez.⁹² Aydınların aileleri de dâhil, Abıkan Kıdıraliyev dışında kimsenin bu katliamdan haberi yoktur. Böylece TRT Avaz'ın 20 Aralık 2016 tarihli Kırgızistan'da Ata Beyit mezarlığını görüntülediği "Dünyadaki Türkiye" adlı programda aktarıldığı gibi SSCB dağılına kadar bu aydınların cesetlerine ulaşamaz. Olaydan 35 yıl sonra 1973 yılına gelindiğinde Abıkan Kıdıraliyev, vefat ederken olanları kızına anlatır ve ona bu sırrı açığa çıkarmasını vasiyet eder.⁹³ Roza Aytmatova *Tarihin Ak Sayfaları* adlı kitabında Abıkan Kıdıraliyev'in kızına söylediklerini şu sözlerle aktarır: "*Kızım kalbimde ağır bir yük ile ölüyorum. Stalinist baskının kurbanlarının nerede gömüldüğünü biliyorum, ama sizin için korkup bunu daha önce kimseye anlatamadım. Bübüra, orayı sadece siz biliyorsunuz. Hatırlıyor musun, sen beni hep sorularınla bunaltırdın. Umuyorum, zaman iyiye gidecek ve o zaman sen insanlara bu masum ölüleri anlatacaksın. Kurbanların çocuklarına babalarının o tepenin altına gömüldüğünü söyle! Bunlar arasında Kırgız halkının en iyi evlatları var. Hepsi aynı toplu mezarda. Tüm hayatım boyunca ruhum üzerinde ağır bir yük ile yaşadım ve bu sırrı yanımda götürmek istemiyorum. Senden bu görevi benim için yerine getirmeni istiyorum ...*"⁹⁴ Ancak Bübüra Kıdıraliyeva, uzun yıllar babasının verdiği sırrı tutmak için ülke siyasetinde değişim bekler. Üst düzey yetkililere mesajını ilettiği ilk zamanlarda ise ciddiye alınmaz. Nihayetinde bir gün çabaları yanıt bulur ve Bübüra Kıdıraliyeva KGB subayı Bolot Abrahamov'a NKVD sanatoryumunun bekçisi olarak çalışan babasının cesetlerin sanatoryuma nasıl getirildiğini kendisine anlattığını söyler. KGB'nin konuyla ilgilenmesiyle Bübüra Kıdıraliyeva oluşturulan komiteyle birlikte Çön Taş'a gelir. KGB subaylarının arkeologlarla birlikte ilgili yerde kazı işlerini başlatmasıyla Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'in banliyösündeki toplu mezara ulaşılır.⁹⁵ Bu süreçte Cumhurbaşkanı Askar Akayev de Bübüra Kıdıraliyeva ile ilgilenir ve Askar Akayev'in yardımcılarıyla mezar-

91 *A.g.e.*, s. 8-10.

92 *A.g.e.*, s. 14-15.

93 Dünyadaki Türkiye (gezi programı), TRT Avaz, 20.12.2016.

94 Aytmatova, *a.g.e.*, s. 15.

95 Derviş, *a.g.m.*, s. 176.

ların açılması sağlanır.⁹⁶ B. D. Abdırrahmanov, Bübüra’nın Komiteyle birlikte Çön-Taş’a gelişini ve cesetlerin ortaya çıkışını şöyle ifade eder: “Komiteyle beraber Nisan ayının sonunda Bübüra Abla’yı Çön-Taş’a götürdük. Oraya yaklaştığımızda Ablamızın çok heyecanlandığı dikkatimizi çekti. Çünkü bundan 53 sene önce o korkunç olayı yaşadığı yere geri dönmüştü. Bu tespitten sonra cesetleri aramak üzere yapılacak kazılar için hazırlık yapmaya başladık. Komitede kazı işleriyle uğraşabilecek tecrübeli kimse yoktu. Bunun için Kırgızistan Devlet Üniversitesinin tanınmış arkeoloğu M.İ. Moskalev’e başvurmamı tavsiye ettiler. Kazı yapılmasının gerektiğine bazı meslektaşlarımın gönüllü olmadıklarını öğrenince yöneticilerimden izinsiz Moskalev ile Çön-Taş’a gitmeye ve ne olduğu belli olmayan yeri kazmaya mecbur oldum. Bu işlere artık alışmış olan arkeolog gönüllü çalışarak kısa zamanda kerpiç ocağının bir bölümünü buldu. 30 cm derinlikten insan cesedi bulundu. Kafatasında iki kurşun deliği vardı. Bu şüpheleri ortadan kaldıran önemli bir delil sayıldı. Burada daha çok insanın cesedinin bulunacağını tahmin ettik.”⁹⁷ Böylece katliamın ortaya çıkışı 1991 yılında, Çön-Taş⁹⁸ bölgesinde, Bişkek yakınlarında bir toplu mezar yerinin bulunmasıyla gerçekleşir. Cumhurbaşkanı Askar Akayev’in yardımcılarıyla mezarlar açılıp yerine Ata Beyit⁹⁹ Anıtı yapılır. Bu anıta Ata Beyit adını Cengiz Aytmatov verir.¹⁰⁰ Toplu mezarda yazar Cengiz Aytmatov’un babası Torekul Aytmatov da vardır. Mezarda Torekul Aytmatov da dâhil olmak üzere dört adet iddianame ele geçirilir. Bu iddianamelerden mezardakilerin 1930’lu yılların Stalinist baskılarının kurbanları olduğu netleşir. Kazılar sırasında diş fırçası, gözlük camı, kibrit, sikkeler ve iddianameler de bulunur. Fiziko-tekniğin bölümünün çalışmalarıyla yaş, cins, ırk, ölüm sebebi, gömülme süresini öğrenmek için işlemler yürütülür.¹⁰¹ Leyla Derviş’in ifade ettiği gibi toplu mezarın ortaya çıkışıyla 1938 yılında çoğu Kırgız Türklerinden oluşan 138 kişinin kurşuna dizildiği anlaşılır. Kurbanların kimliği ise, bir kişi dışında, Cumhurbaşkanı Askar Akayev’in talimatıyla KGB arşivlerinin taranmasıyla ve DNA test sonuçlarıyla belirlenir.¹⁰²

5-8 Kasım 1938 tarihleri arasında ölüm cezasına çarptırılan kişilere ilişkin NKVD protokolüne eklenen liste 137 isim¹⁰³ içerir, ancak kazılar sırasında 138 kafatasına ulaşılmıştır. 138. kafatasının kimliği hala bilinmemektedir. Aynı zamanda, mezarda bulunanlar arasında, 36 numara kadın ayakkabı parçaları

96 Dünyadaki Türkiye (gezi programı), TRT Avaz, 20.12.2016.

97 B. D. Abdırrahmanov, “Çön-Taş”, Kırgızca’dan Akt. Nurgül Moldolıyeva Arslan Küçükyıldız-Tuğba EKİCİ, *Bilgi Dergisi*, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı, Sayı: 4, Ankara 1997, s. 14.

98 Sovyet döneminde Çön-Taş merkezi Frunze (şimdi Bişkek) şehri olan, kasaba halkı tarafından sevilen, kış tatilleri için, kayak için tercih edilen bir tatil alanıdır. 1930’larda burası aynı zamanda Sovyetler Birliği Kırgız NKVD’nin yazlık evi veya bir dinlenme evidir. Bkz. Roza Aytmatova, a.g.e., s. 7.

99 Ata Beyit ifadesinde geçen beyit sözü etimolojik olarak mezar değil ev anlamındadır; ancak manevi anlamda “mezar”a tahvil olunmuştur.

100 Dünyadaki Türkiye (gezi programı), TRT Avaz, 20.12.2016.

101 Derviş, a.g.m., s. 176.

102 A.g.m., s. 176; Abdırrahmanov, a.g.m., s. 13-14.

103 137 kişinin isimleri için bkz. Derviş, a.g.m., s. 178-182.

Gazi

Akademik
Bakış

299

Cilt 14
Sayı 27
Kış 2020

vardır ve kalıntılardan bu kadının 49 yaşında olduğu anlaşılır. Bunun kazara olaya şahit olan bir tanık olabileceği yönünde kanıtlar mevcuttur.¹⁰⁴ Burada katledilen 137 kişi arasında Sovyet rejiminin adaletine inanan, Kırgız devletini ve Kırgız halkını 1916 yılı Ürkün Katliamının¹⁰⁵ sonuçlarından kurtarmak için sorumluluk alan kişiler vardır.¹⁰⁶ Ayrıca Ata Beyit mezarlığında bulunan 138 kişi arasında Kırgız aydınlarının yanı sıra, o tarihlerde Kırgızistan'da çalışan, Rus, Kazak, Özbek, Tatar, Koreli, İranlı ve bir Türk olmak üzere 20 milletten insan yer alır. Türk olan kişi, "Dünyadaki Türkiye" programına konuşan Nur Sultan'ın dile getirdiği gibi Ata beyitteki listede 80. sırada yer alan Nasırov Mayla Kuli'dir. Pasaportlar Ruslar tarafından yazıldığı için isim Kiril harflerine dönüştürülürken bazı değişiklikler olmuştur; Bu Türk'ün soyadının Mollaoğlu olduğu düşünülmektedir.¹⁰⁷

137 aydının katledilmesiyle ilgili TRT Avaz'ın Kırgızistan'da katledilen aydınları konu alan "Kırgız'ın Yok Edilen Hafızası Ata Beyit Katliamı" adlı belgeselinde de ifade edildiği gibi 5 Kasım 1938 tarihinde işlenen bu cinayete adeta Kırgız halkının hafızası silinir, Kırgız halkının geleceği için mücadele eden çok sayıda aydın kültürel mirastan yok edilir.¹⁰⁸ Toplu mezarda bulunan cesetler için Bişkek'te cenaze töreni yapılır ve ardından 138 cesedin dini adetlerle yeniden gömülmesi sağlanır. Ata Beyit¹⁰⁹ (Babalar Mezarlığı) mezarlığına gömülen kurbanlar her yıl 8 Kasım'da Kırgızistan'da törenle anılır.¹¹⁰

Sonuç

1937-1938 yılları arasında Sovyetler Birliği'nde yaşanan "Büyük Terör", Stalinist sistemin tüm ülkeye yerleşme, fikirlerini yayma ve süreçleri kontrol altında tutma biçimidir. Devlet terörü Stalinist sistemin karakteristik bir özelliği gibi durmakta ve sosyalizmi inşa etmenin gereklerinden birini temsil etmektedir. Böylece yeni bir toplum ve yeni bir insan inşa etmenin de bir aracı olan "Büyük Terör" ün başlangıcı siyasileri bastıran kitlesel dalgası, yalnızca Komünist Parti'ye değil Sovyet nüfusunun geniş kitlelerine kadar uzanır. "Büyük Terör" sırasında 1,5 milyondan fazla kişi mağdur olur. Çeşitli kaynaklardan azar azar

104 Aytmatova, a.g.e., s. 13.

105 Roza Aytmatova'nın da ifade ettiği gibi 1916'da Kırgız'ın Çarlık Rusya yönetimine karşı bir ayaklanma olur. Çarlık ordusu isyanı vahşice bastırır. Kitleler halinde Kırgızlar Çin'e kaçmak zorunda kalır. Zor koşullarda geri çekilirler, yüksek dağ geçitlerinden geçerken çok sayıda insan ölür. Sadece Ekim Devrimi'nin bir sonucu olarak Çarlık iktidarının çöküşünden sonra Kırgızlar anavatanlarına dönebilirler. İnsanlar bu olaya Ürkün adını verir. Ürkün'un bir sonucu olarak Kırgız nüfusu% 35 oranında azalır ve sığınmaların % 60'ını kaybeder. Bkz. A.g.e., s. 21.

106 A.g.e., s. 21.

107 Dünyadaki Türkiye (gezi programı), TRT Avaz, 20.12.2016.

108 Kırgız'ın Yok Edilen Hafızası Ata Beyit Katliamı (belgesel), TRT Avaz, 04.11.2018

109 Ataların kabri anlamına gelen Ata Beyit mezarlığını görmek ve aydınların isimlerini buradan da okumak için bkz Oğuz Doğan, Kırgız Katliamı, Repressiya, Urkun (Kişisel yayın), You-tube, 26.05.2019.

110 Derviş, a.g.m., s. 178.

elde edilen ve resmin bir bütün olarak yeniden inşasına katkıda bulunan çalışmada, sürecin kanunsuzluğunu ve insan onurunun nasıl ihlal edildiğini ortaya koyar ve “Büyük Terör”ün nedenlerini, hedeflerini, ana itici gücünü anlamaya imkân sağlar. Elbette bugün “Büyük Terör” ün tam resmini tasavvur etmek imkânsızdır. Ancak 1990’ların başında arşivlerin açılmasından sonra sınıflandırılmamış belgeler terörün nüfusun daha geniş kesimlerini etkilediğini gösterir. “Büyük Terör”ün arka planına bakıldığında ise kültür politikasına aykırı davranışlar, tek tip Sovyet insanı yaratma gayesi, İ. Stalin’in olası tüm rakiplerinden kurtulma isteği, Sovyet rejiminin muhalifleri olabilecek eğitilmiş ve ekonomik açıdan bağımsız sosyal grupların ortadan kaldırılması ve buna karşı totaliter bir rejim inşa etme girişimleri göze çarpar. Ayrıca parti safalarında terörün kalıcı olarak yok edilmesi, iktidarın başarısız olan sosyo-ekonomik süreç için yeni bir tarihsel mazeret sağlama, yeni bir düşman yaratma ihtiyacı ve bu süreçte arkada tanık bırakmama isteği gibi pek çok nedenden söz edilebilir.

Stalinist sistemin, yukarıda bahsi geçen amaçlardan yola çıkarak halk düşmanlarını yıpratma, burjuva ideolojisiyle savaşıma ihtiyacıyla çıkarılan 00447 numaralı emir oldukça geniş çaplıdır ve ulusal cumhuriyetlerde de muhalefeti hedef alır. Kırgızistan 00447 numaralı emir çerçevesinde yürütülen operasyondan payına düşeni alır. Kırgızistan’da mevcut sisteme sadakatsizlikle, Troçkistlerle ve sağcılarla bir olmakla, Türkçü, Turancı, İslamcı, halk düşmanı ve ajan olmakla suçlanan Kırgız aydınları acımasızca bastırılır. Ne yazık ki “Büyük Terör”ün getirdiği baskı dalgasıyla Kırgızistan’ın pek çok siyasi, ekonomik ve aydın kişiliği ülkenin kültürel mirasından silinir ve Kasım 1938’den Bişkek’in 20 kilometre güneydoğusundaki Çön Taş tepesindeki toplu mezarın bulunmasına kadar yıllar sürececek bir suskunluğa gizlenir.

Kaynaklar

ABDIRAHMANOV, B. D., “Çön Taş”, Kırgızca’dan Akt. Nurgül Moldolievaya, Arslan Küçükyıldız, Tuğba Ekici, *Bilig Dergisi*, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı, Sayı: 4, Ankara, 1997, s. 13-16.

ABDIRAHMANOV, B. D., “İz istorii ‘Natsional’nın operatsiy’ NKVD 1937-1938 gg. V Kirgizii. Repressii v otnoşenii etničeskih Men’şinstv”, *Vestnik Kalmitskogo universiteta*, 34 (2), 2017, s 6-14.

ALTIMIŞOVA, Zuhra, “Kırgızistan’da İlk Milli Gazetenin Tarihçesi (1924-1940)”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:29, 2013, s. 73-90.

AYTMATOVA, Roza, *Belye stranitsi istorii (moi vospominaniya)*, Ocoo «V.R.S. Company», Bişkek 2013.

BAKTIGULOV, C. S., J. K. Mombekova. *İstoriya Kirgizov i Kirgizstana s drevneysih vremen do naših dney*, Mektep, Kırgızistan 2001.

CAKİŞEV, A. (pod.red), *Hrestomatiya po istorii millitsii Kirgizstana (1924-1991 g.)*, uceb.posobiye, İzd. KRSU, Bişkek 2008.

Gazı

Akademik
Bakış

301

Cilt 14
Sayı 27
Kış 2020

COLDOŞOV, Altınbek, "Kırgızistan İç Siyaseti", *Kırgızistan: Tarih-Toplum-Ekonomi-Siyaset*, Ed. Cengiz Buyar, BYR, Bişkek 2017, s. 245-286.

CUNUŞALİYEV, Ceniş, *Vremya sozidaniya i tragediy 20-30-ye godı XX v.*, İlim, Bişkek 2003.

DERVİŞ, Leyla, Symbat Esenkan Kyzy, "Kırgızistan'da Siyasi Katliam (1937-1938)", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 23, 2019, s. 169-185.

DEVİRİŞEVA, Khalida, "Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Tarihinin Bazı Me-seleleri", *SUTAD*, 39, 2016, s. 187-198.

Dünyadaki Türkiye (gezi programı), TRT Avaz, 20.12.2016.

GONÇAROVA, O. S., "Strel'bitskiy Semen Dementyeviç-jertva političeskih rep-ressiy 1937 goda", *Političeskiye repressii i soprotivleniye nesvobode. Materialı vsrossiyskoy nauçnoy konferentsii*, Sıktıvkar 2009, s. 51-53.

GÜNGÖR, Ebubekir, "Stalin Dönemi Kırgızistan'da Repressiya (1937-1938): Kırgız Milli Basınının Kurucularından Murat Salihov", *20. Yüzyıl Başlarından Günümüze Türk Dünyasındaki Siyasi, İktisadi ve Kültürel Gelişmeler Uluslararası Sempozyumu*, Ed. İbrahim Yılmazçelik, Fatmagül Demirel, Ankara 2019, s. 967, 992.

GÜNGÖR, Ebubekir, "Kırgızistan'da Sosyalist Turan Düşüncesi ve Bolşeviklerin Sosyal Turan Partisi Suçlamaları", *Tarih Okulu Dergisi*, 11 (XXXIII), 2018, s. 719-746.

HAUSTOV, V. N., V.P.Naumov i N.S. Plotnikova (Sost.), *Lubyanka, Stalin i Glavno-ye upravleniye gosbezopasnosti NKVD 1937-1938.*, MFD, Moskva 2004.

HLEVNYUK, Oleg, Stalin. Jizn' odnogo vojdy, İzd. AST, Moskva 2015.

JUKOV, Yuri, *İnoy Stalin*, Vagrius, Moskva 2005.

Kırgız'ın Yok Edilen Hafızası Ata Beyit Katliamı (belgesel), TRT Avaz, 04.11.2018

KOÇETKOVA, N. A., L. A. Obuhov, "'Bol'şoy terror': genderniy aspekt (po ma-terialam prikam'ya)", *Vestnik Permskogo universiteta: İstoriya i politologiya*, 3/8, 2007, s. 89-93.

KONASOV, V. B., "Političeskiye repressii v period obrazovaniya Vologodskoy oblasti", *Političeskiye repressii i soprotivleniye nesvobode. Materialı vsrossiyskoy nauçnoy konferentsii*, Sıktıvkar 2009, s. 120-127.

KROPAÇEV, S. A., "'Bol'şoy terror'i yego jertvı v zerkale sovetzkoy propagandi 1937-1938 godov", *Problemi istorii massovih političeskih repressiy v SSSR. K 70-letiyu Vsesoyuznoy perepisi naseleniya 1939 goda: materialı VI Mejdunarodnoy nauçnoy konferentsii*. Ekoinvest, Krasnodar 2010, s. 319-334.

KROPAÇEV, S. A., "Noveşyaya Rossiyskaya istoriografiya o masştabah 'bol'şogo terrora' v SSSR", *Problemi istorii massovih političeskih repressiy v SSSR. K 70-letiyu Vsesoyuznoy perepisi naseleniya 1939 goda: materialı VI Mejdunarodnoy nauçnoy konferentsii*. Ekoinvest, Krasnodar 2010, s. 80-92.

LEWİN, Moshe, *Sovyet Yüzyılı, İletişim Yayınları, Çev.*, Renan Akman, İstanbul 2008.

Göz

LYAGUŞKİNA, Lyudmila, "Sotsial'nıy portret repressirovannıh v hode Bol'şogo terrora (1937-1938), Analiz bazı dannıh po knigam pamyati Nijegorodskoy oblasti", http://kleio.asu.ru/2012/1/hcsj-12012_30-43.pdf, Aralık 2019.

LYAGUŞKİNA, Lyudmila, "Sotsial'niye karakteristikı repressirovannıh v godı bol'şogo terrora (1937-1938 gg.) v Karel'skoy ASSR", *Vestnik Permskogo universiteta*, 3 (26), 2014, s. 36-44.

MİLNER, Robin, Gulland ve Nikolay Dejevski, Rusya ve Sovyetler Birliği Tarihi, çev. Metin Çulhaoğlu, 8. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul 1993.

MİNAKOV, Sergey, 1937 zagovor bil!. (1937 Bol'şoy terror), Yauza: Eksmo, Moskva 2010.

DOĞAN, Oğuz, Kırgız Katliamı, Repressiya, Urkun (Kişisel yayın), You-tube, 26.05.2019.

RAKAÇEV, Vadim, "Massoviye političeskiye repressii 1930-h gg. İ ih vliyaniye na çislennost' i strukturu narodonaseleniya Kubani i Stavropolya", *Obščestvo i pravo*, 3/40, 2012, s.55-61.

RİASANOVSKİ, N. V., M. D. Steinberg, *Rusya Tarihi*, (çev. Figen Dereli), İnkilap Kitabevi, İstanbul 2011.

SARAÇ, Hanife, *Sovyet Propaganda Dili*, Değişim Yayınları, İstanbul 2019.

SARSANBAYEV, B. S. "Politiceskiye repressii protiv Kırgızskoy i kazahskoy eliti v 1930-h gg. İ ih posledstviya", *Vestnik KRSU*, Tom 15, no 3, 2015, s. 75-79.

SEMENOV, G. S., G. İ. Zubova vd. (Sost.), *Kniga pamyati jertv politiceskih repressiy. Mitişçinskiy munitsipai'niy rayon Moskovskoy oblasti*, Gornaya kniga, Moskva 2009.

STALİN, İosif, "Golovokrujeniye ot uspehov. K voprosam kolhoznogo dvijeniya", *Voprosı Leninizma*, İzdaniye odinnadtsatoye, Gospolitizdat 1952, s. 331-336.

STEPANOV, Aleksey F., " 'Bol'şoy terror' 1937-1938 gg.: problemı izuçeniya", *Problemi istorii massovıh politiceskih repressiy v SSSR. K 70-letiyu Vsesoyuznoy perepisi naseleniya 1939 goda: materialı VI Mejdunarodnoy nauçnoy konferentsii*. Ekoinvest, Krasnodar 2010, s. 98-111.

ŞEVİRİN, S. A., "Bol'şoy terror v malen'kom sele (repressii 1937-1938 gg. V istorii sela Koyanovo", *Politiceskiye repressii i soprotivleniye nesvobode. Materialı vserossiyskoy nauçnoy konferentsii*, Sıktıvkar 2009, s. 250-252.

TAN METREŞ, Eda H., "Stalin Tasfiyelerinin Bir Tanığı Olarak "Nehir Kıyısında-ki Ev", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 60/11, 2018, s. 199-208.

TAN METREŞ, Eda H., "Stalin: Devrim Üniversitesinden Sovyet Olimposu'na", *Liderlerin Sovyeti*, Ed. A. Kaşoğlu, Çeviribilim, İstanbul 2017, s. 41-79.

TEPLYAKOV, Aleksey G., Deyatel'nost' organov VÇK-GPU-OGPU-NKVD (1917-1941 GG.): istoriograficeskiye i istoçnikovedçeskiye aspektı, *ИГУЭУ*, Novosibirsk 2018.

Gazı

Akademik
Bakış

303

Cilt 14
Sayı 27
Kış 2020

Törekul Aytmatov, Kırgızca'dan Akt. Nurgül MOLDOLİYEVA Arslan KÜÇÜKYILDIZ-Tuğba EKİCİ, *Bilig Dergisi*, Sayı 4, 1997 <http://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/3613-published.pdf>, 18. 03.2020, s s.17-21.

YUNGE, Mark, Rolf Binner, *Kak terror stal "bol"şim". Sekretnyy prikaz № 00447 i tehnologiya yego ispolneniya*, AİRO- XX, Moskva 2003.

YUNGE, Mark, Gennadi Bordyugov, Rolf Binner, *Vertikal' bol şogo terrora:istoriya operatsii po prikazu NKVD № 00447*, Noviy hronograf, Moskva 2008.

EK-1

138 kişinin cesetlerinin vurulduğu tuğla pişirme odası, 5-8 Kasım 1938, Çön-Taş ¹¹¹

Mezarlık için hazırlanmış lahit, 30 Ağustos 1991, Ata Beyit. ¹¹²
137 aydının isim listesi ¹¹³

111 Aytmatova, *a.g.e.*, s. 20.

112 Aytmatova, *a.g.e.*, s. 25.

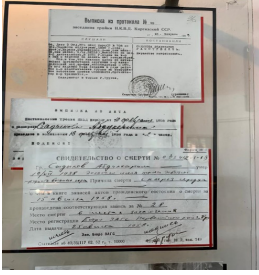
113 137 Aydınin Listesi, Kırgızistan, Yazarın Kendi Çektiği Fotoğraf, 23.08.2019.

Görüş

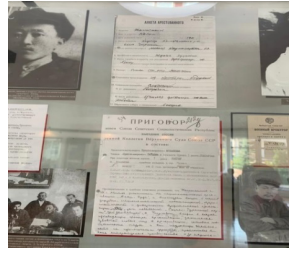
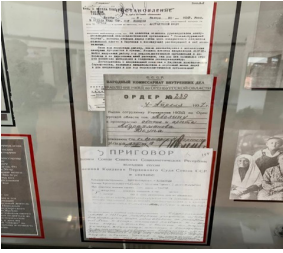
Akademik
Bakış

304

Cilt 14
Sayı 27
Kış 2020

Abdulkarim Sadıkov'un ölüm belgesi¹¹⁴, Katledilen 137 ayından A.Sıdıkov ailesiyle ¹¹⁵

Yusup Abdrahmanov'un arama emri ve karşı-devrimci örgüt (STP) lideri olmakla suçlandırıldığı belgeler¹¹⁶, Kasım Tınıstanov¹¹⁷

Katledilen aydınlardan Abdıkadır Orozbekov¹¹⁸, Töreku Aytmatov¹¹⁹

114 Abdulkarim Sadıkov'a Ait Ölüm Belgesi, Kırgızistan, Yazarın Kendi Çektiği Fotoğraf, 23.08.2019.

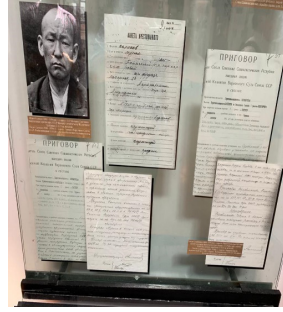
115 A.Sıdıkov ailesiyle, Kırgızistan, Yazarın Kendi Çektiği Fotoğraf, 23.08.2019.

116 Yusup Abdrahmanov'un arama emri, suç belgeleri, Kırgızistan, Yazarın Kendi Çektiği Fotoğraf, 23.08.2019.

117 Kasım Tınıstanov, Kırgızistan, Yazarın Kendi Çektiği Fotoğraf, 23.08.2019.

118 Töreku Aytmatov, Kırgızistan, Yazarın Kendi Çektiği Fotoğraf, 23.08.2019.

119 Abdıkadır Orozbekov, Kırgızistan, Yazarın Kendi Çektiği Fotoğraf, 23.08.2019.

Murat Salihov¹²⁰, Bübüra Kıdraliyeva¹²¹

Extended Abstract

In Soviet History, a repression campaign called the “Repressiya” was conducted in Russia during the 1930s - 1950s. The portion of said repression that corresponds to 1937-1938 is named the “Great Purge”, “Yezhovshchina” or “Great Terror”. The “Great Purge” was a purge campaign carried out by means of mass exile, arrests, and massacres across the Soviet Union. This campaign was one of the government’s methods of increasing its power, eliminating its political adversaries, creating the Soviet human prototype, concealing its failures, and keeping a tight reign on public proceedings with an aim to embed its ideological ideas. It encompassed all of the Soviet Union, as well as all nationalities and social groups. The “Great Purge” was a project carefully prepared and executed to consolidate Stalin’s ideological foundation – his personal dictatorship. The roots of this project were based on the cultural revolution. Aiming with the cultural revolution to gather everyone under the same ideological roof, the government wished to regulate the attitude of intellectuals, politicians, and everyone in the public eye who were an integral part of the culture and would relay the socialist ideology. As a part of the Totalitarian Soviet state which would rise from a Proletarian basis, this goal resulted in mass repressions. With designated subjective measures, Trotskyists, Zinovyevists, Buharinists, Rykovites, bourgeoisie nationalists, Mensheviks, social revolutionaries, spies, runaway kulaks, and other persons were presented to the public as enemies. In the peak years of the “Great Purge”, 1937-1938, people were punished in two ways, as those deemed fierce enemies and shot or those convicted for 8-10 years, pursuant to NKVD Order No. 00447 “About repression of former kulaks, criminals, and other anti-Soviet elements”. This way, during these years of over 1.5 million arrests, approximately 700 thousand of which got shot, many atti-

120 Murat Salihov, Kırgızistan, Yazarın Kendi Çektiği Fotoğraf 23.08.2019.

121 Bübüra Kıdraliyeva, Kırgızistan, Yazarın Kendi Çektiği Fotoğraf, 23.08.2019.

Göz

Akademik
Bakış

306

Cilt 14
Sayı 27
Kış 2020

ve politicians, soldiers, famous people of culture and science, and hundreds of thousands of the country’s ordinary citizens were suppressed under an atmosphere of terror that they would not forget for years. Said order which was carried out, with the decision of July 1937, by the Politburo, the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union, was very extensive. According to the order, an operation unofficially named “kulak operation”, which branded people as “public enemies” was conducted since 5 August 1937, on the territory of the USSR. Kyrgyzstan was one of the areas where the order was implemented. Parallel to the regime’s motives, Kyrgyz leaders and intellectuals who advocated the interests of the public in Kyrgyzstan, and writers, journalists, clerics, and literates of every class were accused of being disloyal towards the current socio-political and economic system; reviled as Turkists, Turanists, and Islamists; and then executed by firing squad. These people, sentenced to imprisonment or executed during J. Stalin’s rule, were accomplished individuals such as A. Sydykov, Y. Abdrahmanov, K. Tynystanov, I. Aidarbekov, A. Shabdanov, S. Mamatov, J. Abdullin, A. Shabdanov, A. Sydykov, M. Salihov, and T. Aitmatov. The Soviet government’s primary basis for accusing these people who toiled for the national identity of Kyrgyzstan was the Social Turan Party, claimed to have been intitated with the purpose of starting an armed rebellion against Soviet rule. Another of the government’s reasons besides Party membership and Kyrgyzstan nationalism was that it did not want to take responsibility of the economic difficulties experienced in Kyrgyzstan. Therefore, in the 1930s, 40 thousand people were massacred in Kyrgyzstan with a population of 1.4 million. From among these 40 thousand people, the fate of 137 politicians, scientists, and intellectuals who were executed after suffering horrific torture in Frunze prison became known in 1991 with the discovery of the mass grave site near Bishkek, in the Chong-Tash area. There are 138 victims in the mass grave, one of whom is thought to be an eyewitness. With the exception of one, the victims’ identity was determined by scanning KGB archives and through DNA test results. Among these victims there are people from 20 different nationalities consisting of Russians, Uzbeks, Tatars, Koreans, Iranians, and one Turk who all worked in Kyrgyzstan during that period. A funeral service was held in Bishkek for the victims found in the mass grave and, afterward, the 138 bodies were reburied with religious rites in a cemetery named Ata Beyit. Thus, it was revealed how Kyrgyzstan’s various political, economic, and intellectual personages were deprived of the country’s cultural legacy by the wave of repression brought on by the “Great Purge”. This study evaluates the repression in the Soviet Union between July 1937 and November 1938; the birth, goals, and operation of the NKVD Order No. 00447; how this order nurtured the Chong-Tash massacre specifically in Kyrgyzstan; and the socio-cultural groundwork which prepared the Chong-Tash massacre, based on the analysis of written documents and the sources of historical criticism.

Gazi

Akademik
Bakış

307

Cilt 14
Sayı 27
Kış 2020